1982 - 29

MIDDEN-IJSSELMONDE
600ha NATUUR & RECREATIE

Mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid bij de transformatie van Midden-IJsselmonde

Peter Verkade
LANDSCHAPSARCHITECT

Grontmij

MIDDEN-IJSSELMONDE
600ha NATUUR & RECREATIE

Mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid
bij de transformatie van Midden-IJsselmonde

Opdrachtgever: Stuurgroep Midden-IJsselmonde

Status: Informatief, dit rapport is geen onderwerp van besluitvorming

Auteurs: ir. L. Tummers
ir. P. Verkade

Datum: april 2003

Peter Verkade
LANDSCHAPSARCHITECT

Nassaustraat 11
2771 DW Boskoop
tel/fax: 0172 231088
mobiel: 06 28885688
e-mail: p.verkade@wxs.nl

Grontmij

Postbus 119
3990 DC Houten
tel: 030 6344700
e-mail: livina.tummers@grontmij.nl

Inhoud

Samenvatting 7

1. Inleiding 15

2. Beleidskader 17
2.1 Kabinetsbesluit PKB+ deel 3a
2.2 Definitie kabinetsbesluit
2.3 Plangebied en omgeving

3. Stand van het gewas 23
3.1 Ontwikkelingen en trends in de landbouw
3.2 Betekenis voor het plangebied

4. Spectrum aan agrarische bedrijvigheid 29
4.1 Landschapsgerichte bedrijvigheid
4.2 Consumentgerichte bedrijvigheid
4.3 Natuurgerichte bedrijvigheid
4.4 Watergerichte bedrijvigheid
4.5 Spectrum aan agrarische bedrijvigheid

5. Randvoorwaarden aan agrarische bedrijvigheid 37
5.1 Werkwijze
5.2 Landschap en cultuurhistorie
5.3 Hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik
5.4 Openlucht recreatie met natuurwaarden
5.5 Rand van Rhoon

6. Wie zal dat betalen? 47

7. Conclusies en aanbevelingen 49
7.1 Conclusies
7.2 Aanbevelingen

Literatuur 57

Bijlage 1: Participanten Begeleidingsgroep
Bijlage 2: Motie Klein Molekamp
Bijlage 3: Subsidies en groene diensten

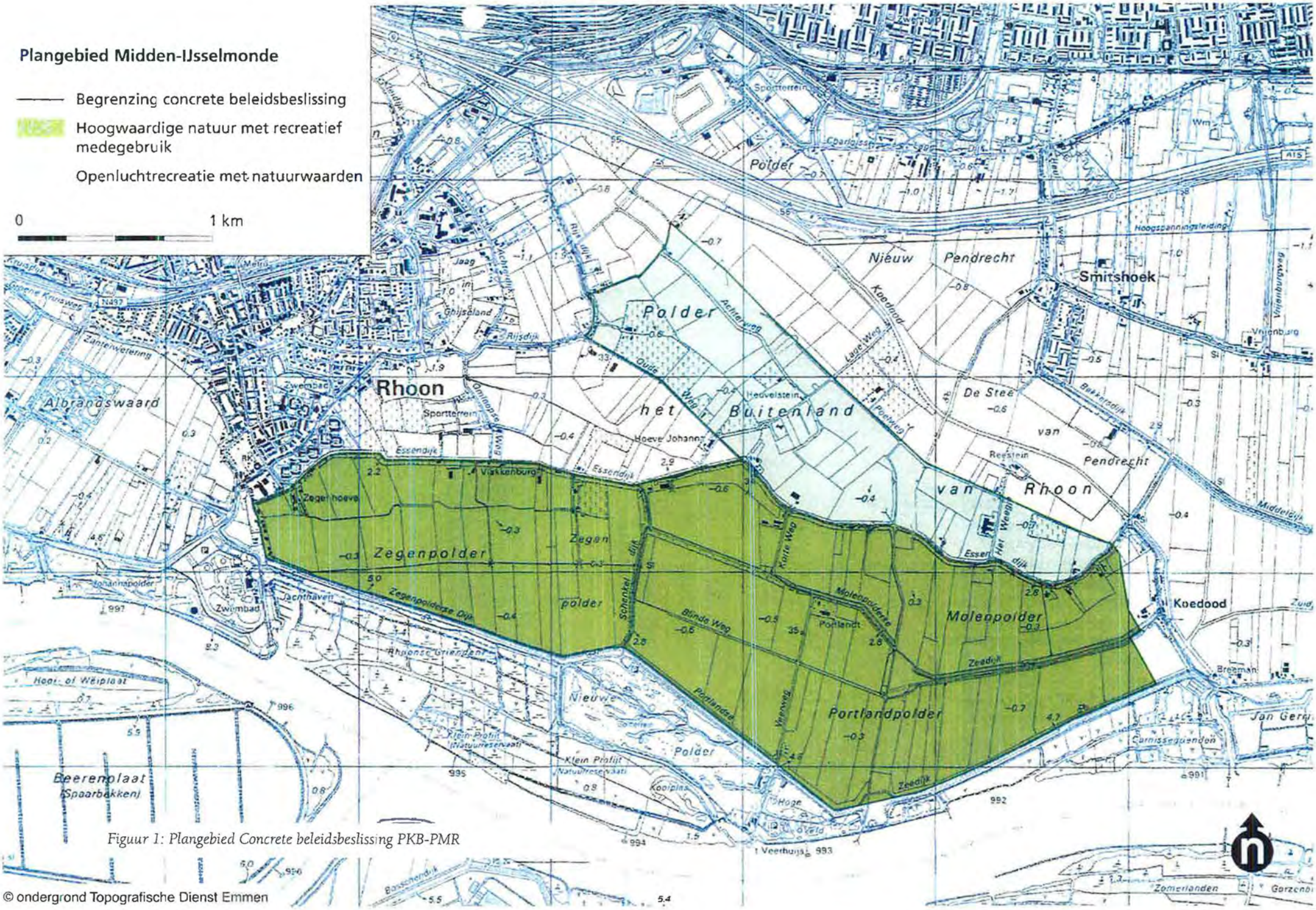

Figuur 1: Plangebied Concrete beleidsbeslissing PKB-PMR

Samenvatting

Het agrarische gebied aan de oostkant van Rhoon zal de komende jaren transformeren tot een natuur- en recreatiegebied. Deze transformatie is het gevolg van de Planologische Kernbeslissing Project Mainportontwikkeling Rotterdam (PKB-PMR) en dient een impuls te geven aan de leefbaarheid van de Rotterdamse regio. Hiertoe is in de directe omgeving van Rotterdam 750 hectare natuur- en recreatiegebied gepland. Midden-IJsselmonde is één van de deelprojecten en wel het grootste: circa 600 hectare (PMR, 2001).

Motie Klein Molekamp

'Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven' (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002). Dit is het gevolg van de Motie Klein Molekamp op de PKB+ deel 3. De motie is verwerkt in het 'kabinetsstandpunt na behandeling door de Tweede Kamer' (PKB+ deel 3a; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002) en goedgekeurd door de Eerste Kamer (d.d. 2 juli 2002).
Naar het zich laat aanzien wordt de tekst van de PKB+ deel 3a verwerkt in de PKB+ deel 4. Op dit moment is derhalve de PKB+ deel 3a richtinggevend. De belangrijkste passage in dit kabinetsbesluit is de 'Concrete beleidsbeslissing', waarin is verwerkt de Motie Klein Molekamp (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002):

In het gebied Midden-IJsselmonde wordt binnen de begrenzing (...) (zie figuur 1) *een openbaar toegankelijk natuur- en recreatiegebied gerealiseerd met een oppervlak van circa 600 hectare. Het gebied ten noorden van de Essendijk zal de hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden worden gegeven. Het gebied ten zuiden van de Essendijk gelegen zal de hoofdfunctie hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik krijgen. Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven.*

Opgave en interpretatie PKB+ deel 3a

In opdracht van de Stuurgroep Midden-IJsselmonde is, naar aanleiding van de Motie Klein Molekamp, onderzocht welke vormen van agrarische bedrijvigheid mogelijk zijn binnen de bandbreedte van de PKB. In deze studie is de tekst van de PKB+ deel 3a naar de letter geïnterpreteerd.

Derhalve zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:
- het plangebied transformeert van de huidige hoofdfunctie landbouw tot de nieuwe hoofdfuncties openlucht recreatie met natuurwaarden (ten noorden van de Essendijk) en hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik (ten zuiden van de Essendijk);
- binnen de randvoorwaarden van deze nieuwe hoofdfuncties wordt gezocht naar de mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid.

De uitkomsten van de studie lijken voorbij te gaan aan de intentie van de motie. In de begeleidingsgroep is een discussie gevoerd over de problematiek van de intentie. Daar is vanuit verschillende gezichtspunten iets over te zeggen, de intentie is niet eenduidig interpretabel. Het is niet voor niets dat de intentie niet letterlijk is verwoord in de aangenomen motie. Daarmee is het een politieke discussie.

Gemeend is in dit stadium een zakelijke verkenning van de mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid te doen, naar de letter van de motie. Zo ontstaat informatie die als basis kan dienen voor de politieke discussie die gevoerd wordt in het volgende stadium, als het 'integrale programma van eisen' voor de transformatie van Midden-IJsselmonde opgesteld wordt.

Onderzoeksopzet

De onderzoeksopzet komt logisch voort uit bovengenoemde interpretatie van de PKB+ deel 3a. Allereerst is gekeken naar de huidige agrarische situatie in Nederland en het plangebied. Tezamen met gesignaleerde trends en ontwikkelingen is een spectrum opgesteld van mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid. Vervolgens zijn vanuit de nieuwe hoofdfuncties 'openlucht recreatie met natuurwaarden' en 'hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik' randvoorwaarden opgesteld waaraan de toekomstige inrichting moet voldoen. Ook zijn randvoorwaarden opgesteld vanuit 'landschap en cultuurhistorie', een belangrijk aandachtspunt in de concrete beleidsbeslissing.
Mogelijke vormen van agrarische bedrij-

vigheid zijn getoetst aan de randvoorwaarden. Hierdoor ontstaat per hoofdfunctie een selectie van mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

Uitgangspunten

Belangrijk uitgangspunt van de studie is de bovengenoemde interpretatie van de PKB+ deel 3a. Uitgangspunt is tevens dat, conform de PKB, alle gronden aangekocht, ingericht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid. De precieze wijze waarop dit gebeurt staat nog niet vast en zal nog nader uitgewerkt worden (PMR, 2001). Ander uitgangspunt is dat de transformatie tot natuur- en recreatiegebied in circa tien jaar is voltooid (PMR, 2002).

De gehanteerde definitie van 'agrarische bedrijvigheid' is: *een breed scala aan activiteiten die op een agrarisch bedrijf plaatsvinden maar daar niet noodzakelijkerwijs aan gebonden zijn.*

Het onderzoek is niet gericht op het inpassen van huidige agrariërs en/of huidige agrarische bedrijfsvoering, maar op alle mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid. Uitgangspunt is dat deze moeten passen binnen de randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openluchtrecreatie.

Huidige situatie en ontwikkelingen

Zuiver economisch gezien is er geen toekomst voor akkerbouw in Nederland. Meer in detail gekeken blijkt dat veel genuanceerder te liggen en is het aannemelijk dat nog generaties lang ondernemers hun inkomen halen uit akkerbouw. Het gebied Midden-IJsselmonde functioneert redelijk tot goed als landbouwgebied. Door functieveranderingen (woningbouw) is wel het areaal erg afgenomen en is er twijfel of dit op de lange duur een levensvatbare landbouwenclave zal blijven.
Er is tot op heden geen aanleiding geweest voor aanpassing van de bedrijfsvoering met andere activiteiten zoals dat in andere delen van Nederland wel optreedt. Men zoekt daar naar een zekerder inkomen door verschillende strategieën: vergroten, verdiepen, verbreden of vervreemden van de agrarische activiteiten (figuur 2). Voor het plangebied is onderzocht of die strategieën kansen bieden voor agrarische bedrijvigheid. Belangrijke factor in het krachtenspel is planologische onrust die de mogelijkheid van verstedelijking met zich mee brengt. Het jaagt de grondprijzen op en zorgt ervoor dat het ontstaan van ongewenste verrommeling door stadsrandverschijnselen op de loer ligt.

Spectrum aan agrarische bedrijvigheid

De randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties zullen aanleiding zijn voor aanpassing van de agrarische bedrijfsvoering. Het totale spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid is opgespannen tussen enerzijds een kern met de huidige, productgerichte landbouw en anderzijds vier polen met 'verbrede en vervreemde' vormen van agrarische bedrijvigheid (figuren 3 en 4). De vier polen komen logisch voort uit de specifieke opgave voor het plangebied:
- landschapsgerichte bedrijvigheid;
- consumentgerichte bedrijvigheid;
- natuurgerichte bedrijvigheid;
- watergerichte bedrijvigheid.

Dit schema is vanzelfsprekend niet compleet. Vele combinaties en overlappen zijn denkbaar. Toch geeft het een goed inzicht in de mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid voor het plangebied.

Randvoorwaarden aan agrarische bedrijvigheid

Vanuit de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openlucht recreatie zijn randvoorwaarden te benoemen die bepalend zijn voor de toekomstige inrichting van het gebied. Ook vanuit 'landschap en cultuurhistorie', belangrijk aandachtspunt in de PKB, zijn randvoorwaarden te benoemen. Deze randvoorwaarden zijn in meer of mindere mate bepalend voor mogelijkheden tot agrarische bedrijvigheid.

Randvoorwaarden vanuit landschap en cultuurhistorie

De huidige landschappelijke verschijningsvorm is in sterke mate het resultaat van het agrarische gebruik. De randvoorwaarden vanuit landschap en cultuurhistorie hebben dan ook nauwelijks consequenties voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.
In het cultuurhistorisch onderzoek van Raap Archeologisch Adviesbureau (Bekius et al., 2002) wordt onder andere waarde toegekend aan de dijken en de openheid ten zuiden van de Essendijk. Het instandhouden van de dijken en dijkzones in de huidige verschijningsvorm vraagt om een actief beheer, mogelijk met behulp van, met name landschapsgerichte, agrarische bedrijvigheid.

Wanneer voor de polders ten zuiden van de Essendijk wordt gestreefd naar 'behoud van openheid' zijn mogelijk grootschalige vormen van biologisch en biologisch-dynamische landbouw. Het landschapsbeeld verandert hierdoor minimaal. De natuurwaarden van het gebied nemen toe al resulteert dit niet

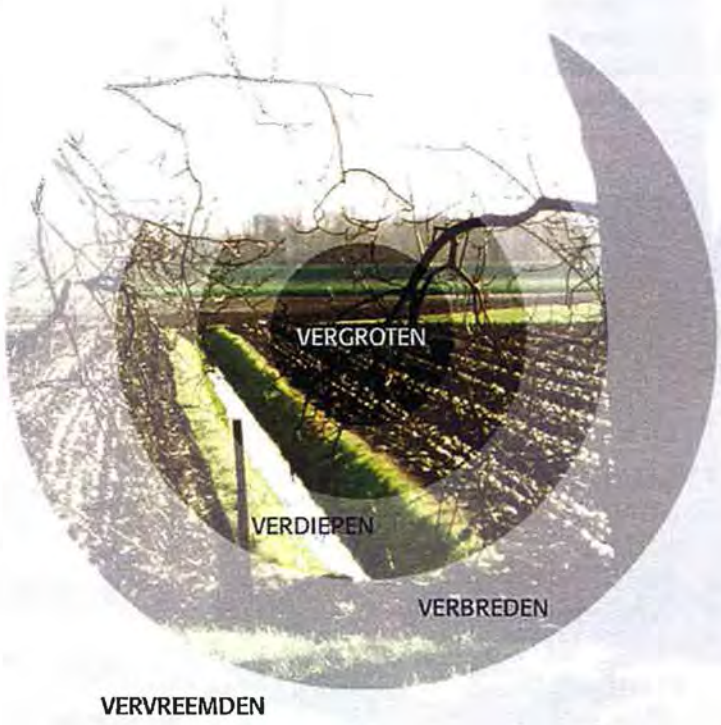

Figuur 2: Trends in de agrarische bedrijfsvoering

Figuur 3: Productgerichte kern en vier polen

Figuur 4: Spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid

in hoogwaardige natuur. Deze variant treedt derhalve buiten de bandbreedte van de PKB. Hierbij wordt aangetekend dat de omstandigheden voor biologisch en biologisch-dynamische landbouw niet ideaal zijn. De nabijheid van stad en natuur zorgt voor betreding en verstoring door mens en dier.

Randvoorwaarden vanuit hoogwaardige natuur

De criteria voor hoogwaardige natuur zijn de hoeveelheid nutriënten en bestrijdingsmiddelen, de mate van 'biodiversiteit' (instandhouden van soorten en leefomstandigheden), de mate van 'natuurlijkheid' (minimaliseren van menselijke beïnvloeding) en het grondwaterpeil (Bal et al., 2001).

Het reduceren van het gebruik van kunstmatige meststoffen en bestrijdingsmiddelen tot de toegestane normering voor natuurgebieden beperkt mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid tot biologische en biologisch-dynamische vormen.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur door middel van een grote mate van biodiversiteit zijn biologisch en biologisch-dynamische vormen van landbouw mogelijk. Deze worden ingepast in een afwisselend en kleinschalig landschap. Variatie wordt aangebracht in bijvoorbeeld landschapselementen (houtsingels, bossages, wielen en kreken, et cetera) en abiosche omstandigheden. Het landschapsbeeld verandert sterk.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur door middel van een grote mate van natuurlijkheid wordt de menselijke beïnvloeding geminimaliseerd. Agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot activiteiten als begrazing door runderen en paarden in graslanden, en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur met een substantiële bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) moet het grondwaterpeil verhoogd worden (Boudewijn et al., 2002). Agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot begrazing op de hogere delen en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij.

Randvoorwaarden vanuit openlucht recreatie

Ten noorden van de Essendijk dient een substantieel gedeelte van het plangebied specifiek ingericht te worden voor recreatieve doeleinden. Dit ten behoeve van de voorgeschreven recreatieve opvangcapaciteit van 40 personen per hectare. Eventueel kan het resterende gedeelte agrarisch blijven mits dit bijdraagt aan de hoofdfunctie openluchtrecreatie met natuurwaarden. Diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn hier mogelijk mits dienstbaar aan de hoofdfunctie openluchtrecreatie met natuurwaarden en ingepast in een toegankelijk, afwisselend open en besloten landschap met voldoende aanbod van consumentgerichte activiteiten. Ook in dit gebied zal het huidige landschap en de huidige agrarische bedrijvigheid flink veranderen.

Rand van Rhoon

De Rand van Rhoon is geen onderdeel van de 'concrete beleidsbeslissing' van de PKB. De Motie Klein Molekamp is derhalve niet van toepassing op de Rand van Rhoon. Voor het gebied is 'de ontwikkeling als recreatie- en natuurgebied richtinggevend' en is 'de vestiging van hoogwaardige stedelijke functies mogelijk' (PMR, 2001).
Landschappelijk is de relatie met het PKB-plangebied ten noorden van de Essendijk zeer groot. Gestreefd moet worden naar een gelijkvormige inrichting voor de twee gebieden, zowel programmatisch als landschappelijk.

Wie zal dat betalen?

Het uitgangspunt van de studie is dat, conform de PKB, alle gronden aangekocht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid. Los daarvan wordt er in den lande gediscussieerd of nieuwe functies (bijvoorbeeld natuur en recreatie) tegen betaling gerealiseerd kunnen worden door agrariërs. Daarvoor moet enerzijds bekeken worden of daarmee de gewenste doelen gehaald worden en anderzijds wat er financieel mogelijk is. Vandaar dat het goed is om enig zicht te hebben op de financieringsmogelijkheden van de verschillende richtingen van agrarische bedrijvigheid.

Naast een inkomen uit de markt verwerft men inkomen uit agrarische bedrijvigheid door overheidssubsidies en een nevenberoep. Nieuwe financieringsstromen zijn te realiseren in de consumentgerichte bedrijvigheid (uit zorg en recreatie) en in de watergerichte bedrijvigheid. Met name op het vlak van waterbeheer worden nieuwe vormen van financiële vergoedingen uitgedacht. Verder wordt er in een aantal gebieden geëxperimenteerd met gebiedscontracten, waarbij tussen een groot aantal partijen met een groot aantal doelen de organisatie en de financieringsstromen geregeld worden.

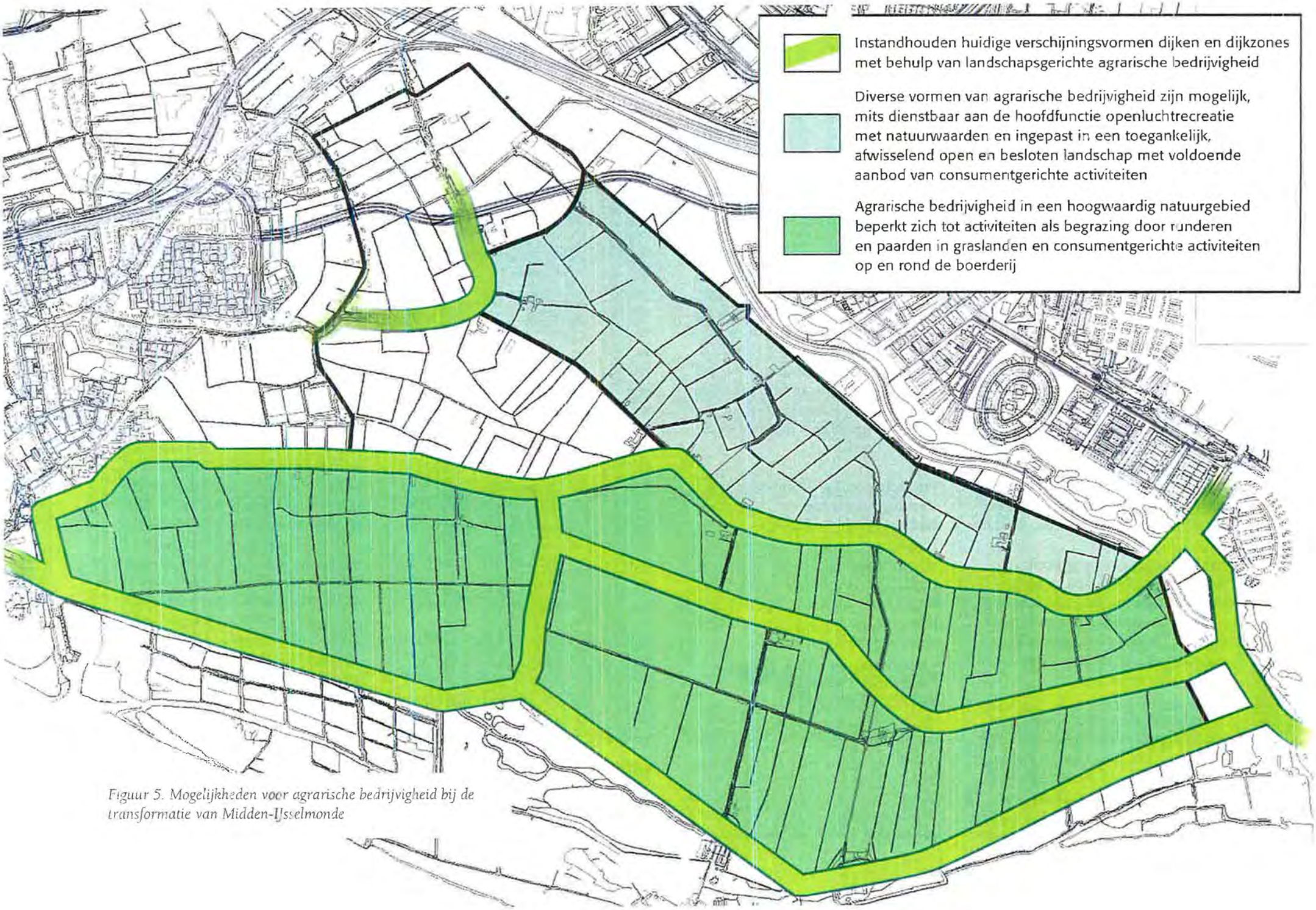

Figuur 5. Mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid bij de transformatie van Midden-IJsselmonde

Eindconclusies

1. De motie Klein Molekamp is de aanleiding van deze studie. De PKB+ deel 3a, waarin de motie is verwerkt, is in deze studie naar de letter gevolgd. Dit betekent dat de randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties 'hoogwaardige natuur' en 'openluchtrecreatie' bepalend zijn voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

2. De discussie over de intentie van de motie zal in een later stadium, bij het opstellen van het 'integraal programma van eisen', gevoerd worden.

3. Vanwege goede omstandigheden (bodem, afzet, agrarisch complex) hebben de huidige agrarische bedrijven in het plangebied vooralsnog voldoende toekomstperspectief. Door de oprukkende stad (verstedelijking, recreatieve druk, planologische onrust et cetera) zal zonder aanvullend beleid het plangebied na verloop van tijd isoleren en verrommelen.

4. In het plangebied zijn drie deelgebieden te onderscheiden waarin, binnen de bandbreedte van de PKB, diverse vormen van agrarische bedrijvigheid mogelijk zijn (figuur 3):
   - dijken en dijkzones: landschapsgerichte agrarische bedrijvigheid met als doel het instandhouden van de huidige landschappelijke verschijningsvorm;
   - polders ten zuiden van de Essendijk: agrarische bedrijvigheid in een hoogwaardig natuurgebied beperkt zich tot activiteiten als begrazing door runderen en paarden in graslanden en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij;
   - polders ten noorden van de Essendijk: diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn mogelijk mits dienstbaar aan de hoofdfunctie 'openluchtrecreatie met natuurwaarden' en ingepast in een toegankelijk, afwisselend open en besloten landschap met voldoende aanbod van consumentgerichte activiteiten.

5. Gezien de randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openluchtrecreatie zal het aanzien van het gebied veranderen, ook al blijven er vormen van agrarische bedrijvigheid in het gebied aanwezig. De huidige agrarische bedrijvigheid is niet mogelijk binnen de randvoorwaarden van de nieuwe hoofdfuncties.

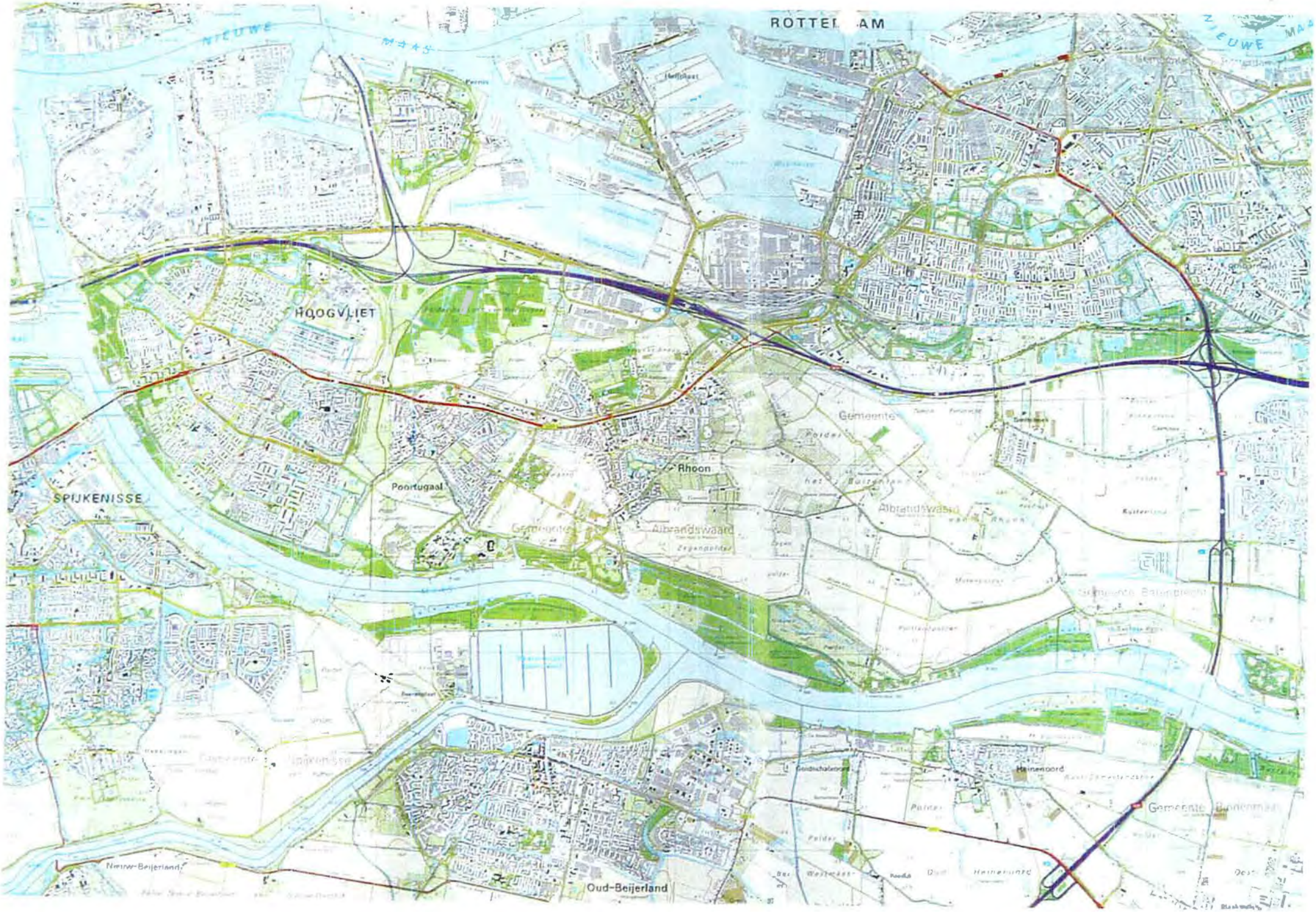
ROTTERDAM
NIEUWE MAAS
HOOGVLIET
SPIJKENISSE
Poortugaal
Rhoon
Albrandswaard
Gemeente
Heinenoord
Oud-Beijerland
Nieuw-Beijerland

Inleiding

Het agrarisch gebied aan de oostkant van Rhoon zal de komende jaren transformeren tot een natuur- en recreatiegebied. Deze transformatie is het gevolg van de Planologische Kernbeslissing Project Mainportontwikkeling Rotterdam (PKB-PMR) en dient een impuls te geven aan de leefbaarheid van de Rotterdamse regio. Hiertoe is in de directe omgeving van Rotterdam 750 hectare natuur- en recreatiegebied gepland. Midden-IJsselmonde is één van de deelprojecten en wel het grootste: circa 600 hectare.

Aan de oorspronkelijke tekst van de PKB+ deel 3 is de Motie Klein Molekamp toegevoegd: 'Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven' (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002). In opdracht van de Stuurgroep Midden-IJsselmonde is onderzoek gedaan naar de consequenties van deze zinsnede voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

Lagenmethodiek

De provincie Zuid-Holland staat, als trekker van dit project, voor de complexe opgave diverse functies te combineren binnen het plangebied. Gekozen is om hiervoor gebruik te maken van de 'lagen-methodiek' (Verkade, 2002). De verschillende functies worden in eerste instantie gescheiden in verschillende lagen. Per 'functionele laag' wordt onderzoek verricht naar de mogelijkheden en beperkingen van de betreffende functie binnen de kaders van de PKB.

Het uiteindelijke doel is de verschillende lagen te bundelen tot een 'integraal programma van eisen' voor het plangebied op basis waarvan een ontwerp gemaakt kan worden. In de fase van het 'integraal programma van eisen' dient een afweging gemaakt te worden tussen de verschillende 'sectorale' belangen.

Opgave

Dit rapport is een weergave van het onderzoek naar de 'agrarische laag', een van de functionele lagen. Het doel van het onderzoek is om inzicht te geven in mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid in het toekomstige recreatie- en natuurgebied op Midden-IJsselmonde.

Vier onderzoeksvragen vormen de basis voor het onderzoek:

1. beschrijf de context van en relevante trends in de landbouw in het algemeen en de akkerbouw in het bijzonder;
2. beschrijf mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid die een bijdrage kunnen leveren aan het behoud van landschappelijke en cultuurhistorische elementen;
3. beschrijf mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid in een hoogwaardig natuurgebied;
4. beschrijf mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid in een openlucht recreatiegebied.

Werkwijze

Uitgangspunt in het onderzoek is de transformatie van het plangebied van de huidige agrarische bestemming tot de nieuwe hoofdfuncties 'hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik' en 'openlucht recreatie met natuurwaarden'. Alle gronden zullen, conform de PKB, aangekocht, ingericht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid (PMR, 2001).

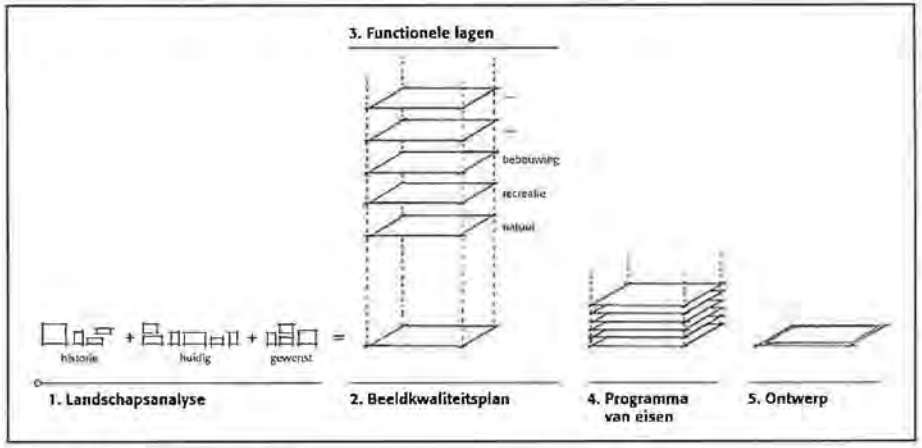

Figuur 1.2: Lagenmethodiek

Vanuit de nieuwe hoofdfuncties zijn randvoorwaarden opgesteld waaraan de toekomstige inrichting moet voldoen. Ook zijn randvoorwaarden opgesteld vanuit 'landschap en cultuurhistorie', een belangrijk aandachtspunt in de concrete beleidsbeslissing. Mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid zijn getoetst aan deze randvoorwaarden. Hierdoor ontstaat per hoofdfunctie een selectie van mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

Het onderzoek naar de agrarische laag is op een aantal momenten teruggekoppeld met betrokken organisaties verenigd in de 'begeleidingsgroep' (bijlage 1). Deze bijeenkomsten werden gekenmerkt door een goede inhoudelijke discussie en hebben een substantiële bijdrage geleverd aan de voortgang en kwaliteit van het onderzoek.

Leeswijzer

Allereerst wordt in hoofdstuk 2 een nadere definitie gegeven van de PKB-tekst en het plangebied. In hoofdstuk 3 wordt een beeld geschetst van de huidige agrarische situatie in het plangebied en autonome ontwikkelingen en trends in de landbouw in Nederland. In hoofdstuk 4 wordt een spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid gegeven, variërend van de huidige productgerichte akkerbouw tot 'vervreemde' vormen van agrarische bedrijvigheid gerelateerd aan de nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie.

In hoofdstuk 5 wordt het plangebied opgedeeld in deelgebieden. Per deelgebied worden de randvoorwaarden bepaald vanuit de nieuwe hoofdfunctie. Per randvoorwaarde wordt inzicht gegeven in de consequenties voor agrarische bedrijvigheid. In hoofdstuk 6 wordt een overzicht gegeven van mogelijke organisatievormen en subsidies. Het rapport wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk 7.

2. Beleidskader

De aanleiding van deze studie is de Motie Klein Molekamp. Deze motie is een aanvulling op de PKB-plus deel 3 (PMR, 2001) en bevat één volzin:

Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002).
De letterlijke tekst van de motie, inclusief de overwegingen, is opgenomen in bijlage 2.

In dit hoofdstuk wordt het beleidskader bepaald aan de hand van het goedgekeurde kabinetsbesluit. Zowel de tekst van het besluit als het plangebied worden nader gedefinieerd tot uitgangspunten voor deze studie.

2.1 Kabinetsbesluit PKB+ deel 3a

In de loop der tijd is de beleidsbeslissing voor het plangebied flink gewijzigd. Zo is de beschrijving voor het natuurgebied veranderd van getijdennatuur in robuust natte natuur in, uiteindelijk, hoogwaardige natuur. Een ander voorbeeld is de toevoeging van de Motie Klein Molekamp.
Op dit moment is richtinggevend het kabinetsbesluit dat op 25 april 2002 is goedgekeurd door de tweede kamer en op 2 juli 2002 is goedgekeurd in de Eerste Kamer. Het belangrijkst in dit wetsvoorstel is de 'Concrete beleidsbeslissing' (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002):

In het gebied Midden-IJsselmonde wordt binnen de begrenzing (...) (zie figuur 2.1) *een openbaar toegankelijk natuur- en recreatiegebied gerealiseerd met een oppervlak van circa 600 hectare. Het gebied ten noorden van de Essendijk zal de hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden worden gegeven. Het gebied ten zuiden van de Essendijk gelegen zal de hoofdfunctie hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik krijgen. Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven.*

2.2 Definitie kabinetsbesluit

'Agrarische bedrijvigheid'

Opvallend aan het kabinetsbesluit is dat gesproken wordt over 'agrarische bedrijvigheid' en niet over 'agrarische bedrijven'. Het fundamentele verschil van een bedrijf ten opzichte van bedrijvigheid is dat een bedrijf geacht wordt duurzaam een inkomen te verschaffen aan de eigenaar. De bedrijfsvoering van een bedrijf is flexibel en past zich aan aan wijzigende omstandigheden. Bij een bedrijf ligt het accent dus sterk op het verkrijgen van een volwaardig en duurzaam inkomen. Bij 'bedrijvigheid' ligt het accent veel meer op de activiteiten die ondernomen worden. In deze studie is 'agrarische bedrijvigheid' gedefinieerd als:

een breed scala aan activiteiten die op een agrarisch bedrijf plaatsvinden maar daar niet noodzakelijkerwijs aan gebonden zijn.

Hoofdfuncties natuur en recreatie

In het wetsvoorstel is het plangebied opgedeeld in een gedeelte met de hoofdfunctie 'openlucht recreatie met natuurwaarden' (ten noorden van de Essendijk) en een gedeelte met de hoofdfunctie 'hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik' (ten zuiden van de Essendijk). De landbouw, zoals die op dit moment aanwezig is, komt daarmee als hoofdfunctie in het plangebied te vervallen. De 'transformatie van Midden-IJsselmonde' wordt veroorzaakt door de herbestemming van het plangebied van de huidige hoofdfunctie landbouw naar de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openlucht recreatie.

Wel stelt de PKB+ deel 3a: 'Bij de transformatie van Midden-IJsselmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid...'. Zoals gezegd is deze zinsnede het resultaat van de Motie Klein Molekamp. Dit onderzoek is een zakelijke verkenning van de mogelijkheden van agrarische bedrijvigheid volgens de letter van de motie. De tekst van de PKB+ deel 3a wordt in dit onderzoek als volgt geïnterpreteerd:
- het plangebied transformeert van de huidige hoofdfunctie landbouw tot de nieuwe hoofdfuncties openlucht recreatie met natuurwaarden (ten noorden van de Essendijk) en hoogwaardige

natuur met recreatief medegebruik (ten zuiden van de Essendijk);
- binnen deze nieuwe hoofdfuncties wordt gezocht naar de mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid.

Uitgangspunt van deze studie is dus dat de agrarische bedrijvigheid moet worden ingepast in de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openlucht recreatie.

Huidige agrarische bedrijven

In het wetsvoorstel wordt in algemene termen gesproken over agrarische bedrijvigheid. Het wetsvoorstel doet geen uitspraken over enerzijds de huidige agrariërs en anderzijds gewenste vormen van agrarische bedrijvigheid. Bij een strikte uitwerking van de PKB wordt dus niet getracht het bestaande agrarische bedrijf of de bestaande agrarische bedrijfsvoering te handhaven of in te passen. Het wordt ook niet uitgesloten.

Uitgangspunt van deze studie is dat onderzoek wordt verricht naar alle mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid en de inpasbaarheid daarvan in de nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie.

Tijdshorizon PKB

De transfomatie van het plangebied tot natuur- en recreatiegebied zal enige tijd vergen. De tijdshorizon die in de PKB gehanteerd is tien jaar. Meer gedetailleerd staat deze tijdshorizon omschreven in het 'Memorandum van Overeenstemming voor het Projectenspoor van Project Mainportontwikkeling Rotterdam' (PMR, 2002):

'De provincie realiseert het project binnen 10 jaar te rekenen na de datum van het van kracht worden van PKB plus, deel 4 en na de vaststelling van de financiële dekking door partijen.'

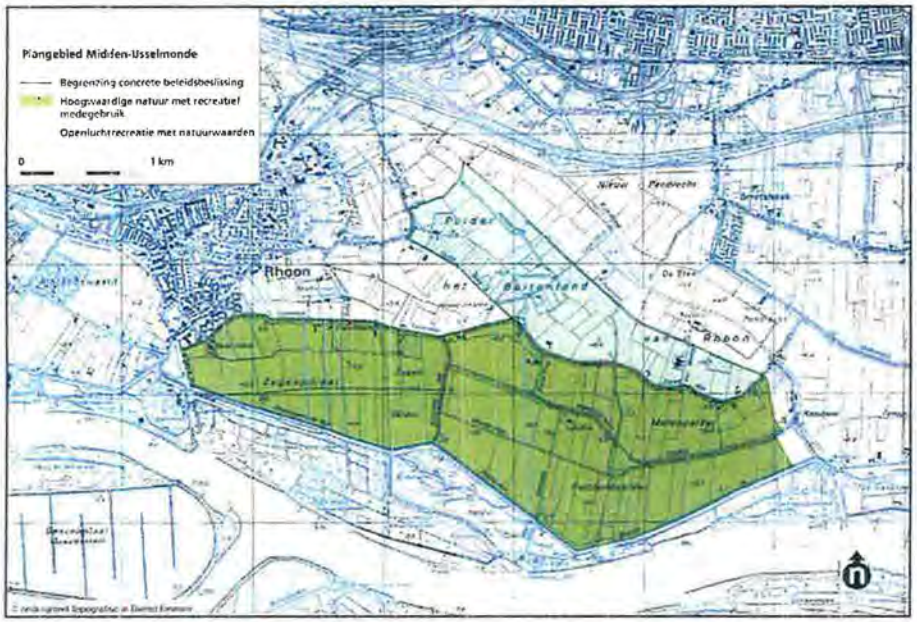

Figuur 2.1: Plangebied Concrete beleidsbeslissing PKB-PMR

Figuur 2.2: Topografie 1900

Uitgangspunt in deze studie is dat over circa 10 jaar het plangebied is heringericht conform de uitgangspunten van de PKB. Daarmee is een duurzame inrichting gerealiseerd met toekomstwaarde voor zowel het plangebied als de te realiseren vormen van agrarische bedrijvigheid.

2.3 Plangebied en omgeving

Plangebied

De nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie gelden voor het plangebied dat is aangegeven op figuur 2.1. Het betreft de Zegenpolder, de Molenpolder, de Portlandse polder en een deel van de Polder Het Buitenland van Rhoon.

Het plangebied is onderdeel van een omgeving die de laatste jaren ingrijpend is veranderd (figuren 2.2, 2.3 en 2.4). Diverse delen van die omgeving gaan de komende jaren transformeren tot een nieuwe bestemming. Hieronder wordt een overzicht gegeven van deze gebieden, de nieuwe bestemmingen en de juridische kaders.

Rhoonse baan

De Rhoonse baan (figuur 2.5) vormt de ontsluitingsweg van Rhoon naar de Vinex-wijk Portland en Carnisselande. De weg bestaat uit twee fysiek gescheiden rijbanen, een fysiek gescheiden fietspad en twee watergangen. De Rhoonse baan vindt zijn grondslag in het Regionaal Structuurplan (RSP) Midden-IJsselmonde (dS+V, 1998). Het bestemmingsplan voor de Rhoonse baan is in procedure.

Rand van Rhoon

Grenzend aan het plangebied is de Rand van Rhoon (figuur 2.6). Ook hier

Figuur 2.3: Topografie 1999

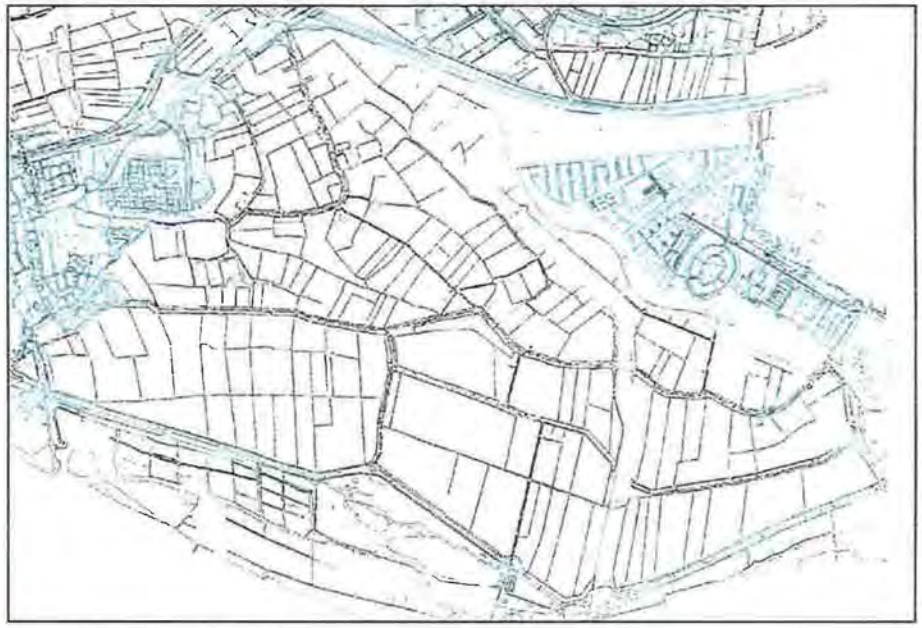

Figuur 2.4: Topografie 2002

is de huidige hoofdfunctie landbouw. In hetzelfde wetsvoorstel, waarin ook de 600 hectare natuur en recreatie valt (PMR, 2001), is een 'Beslissing van wezenlijk belang' opgenomen die voor de Rand van Rhoon een transformatie voorstelt:

In het noordwestelijke deel van Midden-IJsselmonde (...) is de ontwikkeling als recreatie- en natuurgebied richtinggevend. In deze groene omgeving is als ondergeschikte ontwikkeling de vestiging van hoogwaardige stedelijke functies mogelijk. De nadere invulling van het gearceerde gebied en de besluitvorming hierover zullen in het kader van de herziening van het streekplan plaatsvinden.

De Rand van Rhoon maakt geen onderdeel uit van het PMR deelproject 750 hectare natuur en recreatie. De 'concrete beleidsbeslissing', zoals beschreven onder 2.1, is dan ook niet geldig voor de Rand van Rhoon. De verdere uitwerking van de Rand van Rhoon vindt plaats in het kader van de herziening van het streekplan. Toch is het van groot belang dat ontwikkelingen in de Rand van Rhoon zorgvuldig worden afgestemd met het aangrenzende natuur- en recreatiegebied. Verdergaande versnippering van het reeds zo versnipperde IJsselmonde is ongewenst vanuit met name landschappelijk en recreatief oogpunt.

Wanneer daar aanleiding toe is worden in deze studie aanbevelingen gedaan over afstemmingsmogelijkheden voor de Rand van Rhoon en het PMR-plangebied. Deze aanbevelingen hebben geen status maar kunnen wellicht een rol spelen in de herziening van het streekplan.

Koedoodzone

De Koedoodzone (figuur 2.7) vormt de overgang van het verstedelijkte gebied (Vinex-locatie Portland/Carnisselande) naar het aangrenzende landschap van Midden-IJsselmonde. De Koedoodzone

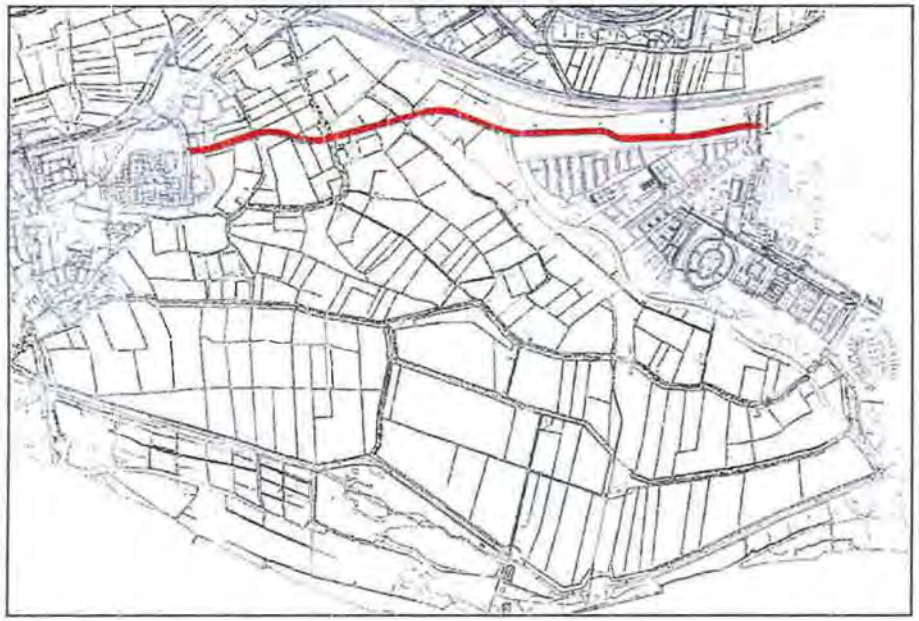

Figuur 2.5: Rhoonse baan

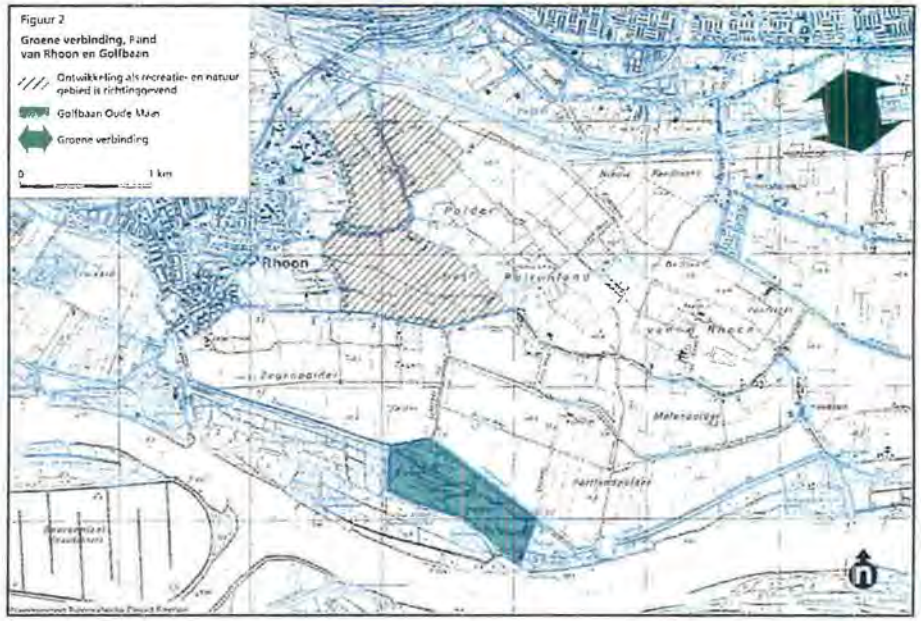

Figuur 2.6: Rand van Rhoon

wordt getransformeerd tot een recreatie-, natuur- en waterbergingsgebied. Dit plan wordt in hoofdlijnen beschreven in het Regionaal Structuurplan (RSP) Midden-IJsselmonde (dS+V, 1998). Het bestemmingsplan voor de Koedoodzone is in procedure.

Overhoeken 3

Overhoeken 3 (figuur 2.7) is de afronding van de oostelijke rand van Rhoon en wordt ontwikkeld als bedrijventerrein. De inrichting van het bedrijventerrein sluit zorgvuldig aan bij de kwaliteiten van het gebied zoals de dijklinten. Het bedrijventerrein Overhoeken 3 vindt zijn grondslag in het RSP Midden-IJsselmonde uit 1998. Het bestemmingsplan is reeds goedgekeurd door de provincie.

Rhoon Zuid-Oost

Rhoon Zuid-Oost (figuur 2.7) is een uitbreidingslocatie ten zuidoosten van Rhoon voor circa 400 tot 600 woningen. Belangrijke doelgroepen zijn de starters en de ouderen op de woningmarkt. Rhoon Zuid-Oost is opgenomen in het RSP Midden-IJsselmonde.

Golfbaan

Ten zuiden van het plangebied, richting de Oude Maas, is de golfbaan gelegen (figuur 2.7). In hetzelfde wetsvoorstel, waarin ook de 600 hectare natuur en recreatie valt (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002), is een 'Beslissing van wezenlijk belang' opgenomen over de golfbaan:

'Het rijk dringt er bij de provincie op aan dat in het kader van de streekplanherziening wordt nagegaan of het mogelijk is om de bestaande golfbaan langs de Oude Maas binnen Midden-IJsselmonde te verplaatsen en tegelijkertijd uit te breiden. Hierbij zal ook nader onderzoek plaats vinden in hoeverre de huidige locatie van de golfbaan omgevormd kan worden tot een getijdengebied.'

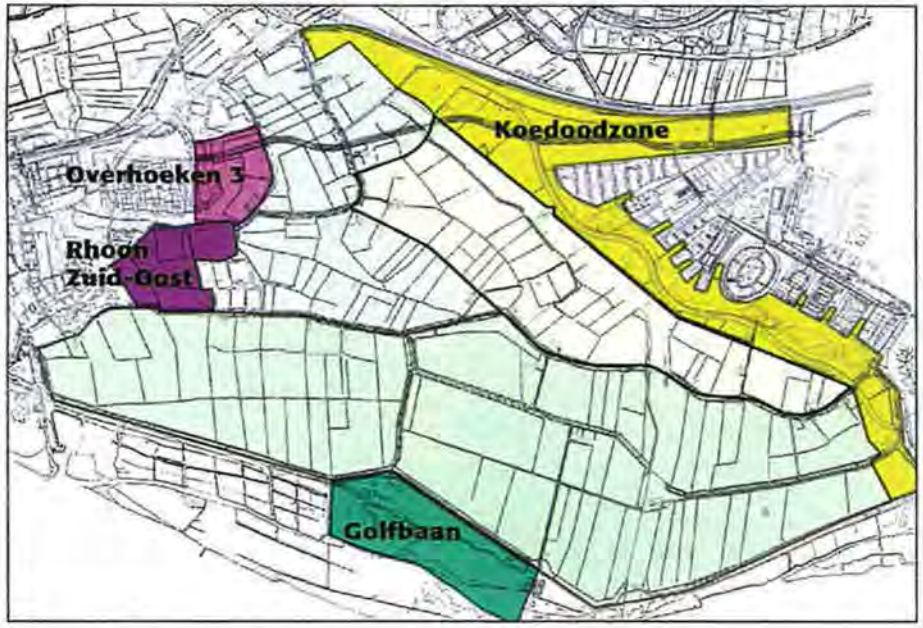

Figuur 2.7: Aangrenzende ontwikkelingen

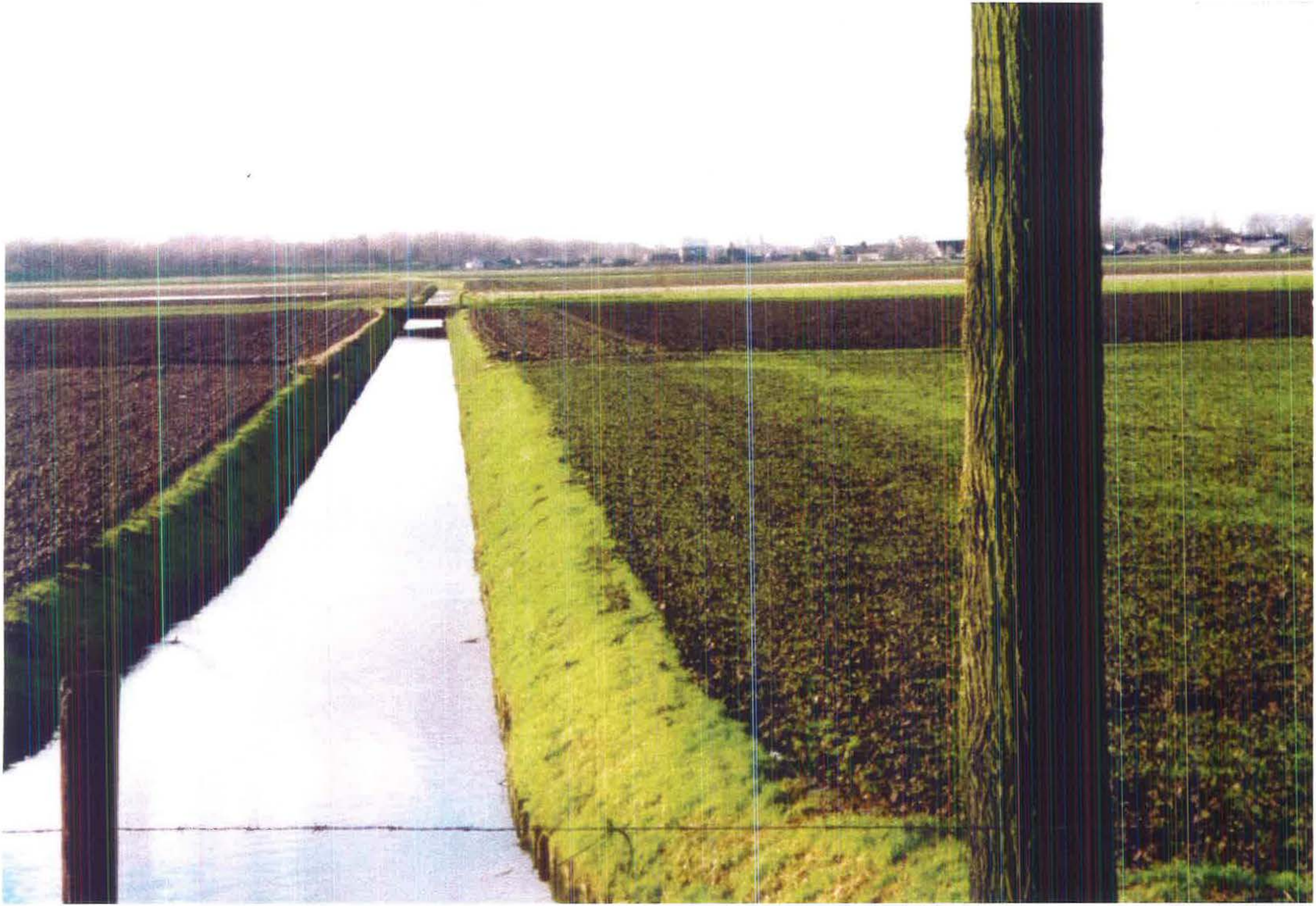

3. Stand van het gewas

Dit hoofdstuk beschrijft ontwikkelingen en trends in de landbouw in het algemeen en de akkerbouw in het bijzonder. En dus ook waarom er nog steeds akkerbouw is in Nederland, en er waarschijnlijk nog heel lang akkerbouw zal zijn in Nederland.

3.1 Ontwikkelingen en trends in de landbouw

Ontwikkelingen op de wereldmarkt, de uitbreiding van de Europese unie, plus de mogelijke daarbijbehorende aanpassing van de subsidies hebben invloed op de akkerbouw in Nederland.
Zuiver economisch gezien is het waarschijnlijk dat de akkerbouw binnen afzienbare tijd verdwijnt uit Nederland. De grond en de arbeid is verhoudingsgewijs zoveel duurder dat elders produceren (met name in Oost-Europa en Polen) en vervolgens vervoeren naar Nederland goedkoper is. De handel zal producten gaan kopen bij de boeren in deze landen, en daardoor zullen Nederlandse boeren op grote schaal hun bedrijf beëindigen of verplaatsen naar landen met veel ruimte.

Deze voorspelling is niet nieuw. Al ruim 15 jaar wordt dit gesteld. In 2002 is het inkomen van de agrariërs verder gedaald volgens onderzoek van het LEI (Volkskrant, 2002). Het inkomen voor akkerbouwers bereikte een nieuw dieptepunt, andere agrarische bedrijfstakken behaalden zelfs een negatief resultaat (figuur 3.1).

Al ruim 15 jaar worden er (gretige) plannen gemaakt over wat te doen met al die vrijkomende gronden. Toch blijkt er in de praktijk weinig van deze aardverschuiving. Van het areaal akkerbouwgrond is niet meer dan een gebruikelijk klein percentage afgegaan. Een verklaarbaar percentage dat terug komt in bijvoorbeeld stadsuitbreiding, wegaanleg, en de aanleg van nieuwe natuurgebieden. (Snabel, 2001)

Het blijkt dat de agrarische ondernemer (net als iedere ondernemer) niet alleen op zuiver economische gronden zijn afwegingen maakt. Er zijn twee soorten redenen die invloed hebben. Ten eerste (zonder ook het belangrijkst te zijn, er is nauwelijks aan te geven wat het zwaarst weegt in het samenspel van overwegingen en drijfveren) bestaat de agrarische bedrijfsvoering uit meer dan geldstromen: het agrarisch complex. Ten tweede zijn de berekeningen over wat wel en niet meer rendabel is gemaakt voor een gemiddelde ondernemer. Zoals bekend zijn er maar weinig 'gemiddelde ondernemers'. De invloed van de kwaliteit van de individuele ondernemer is erg groot, net als de invloed van de verschillende te onderscheiden bedrijfsstijlen.

Agrarisch complex

Naast de productiekosten zijn andere factoren van belang. De beroemde driehoek die de basis is van het succes van de Nederlandse landbouw werkt nog steeds: onderzoek, onderwijs en voorlichting. Iedere agrarische ondernemer is deel van het netwerk, is eruit voort gekomen en helpt het verder. Dat is in een nieuwe situatie niet zomaar weer opgebouwd.
Voor research en development (bijvoorbeeld zaadveredeling, maar ook mechanisatiebedrijven) is een royaal areaal testoppervlakte nodig, ook al zou de belangrijkste afzetmarkt elders liggen. Handelskennis speelt een belangrijke

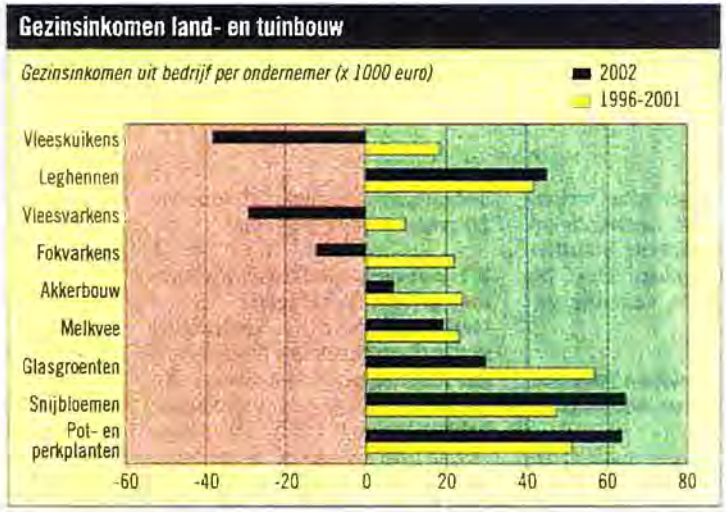

Figuur 3.1: Negatieve inkomens (bron: Volkskrant)

rol, bijvoorbeeld bij contractteelten. De bewezen betrouwbaarheid van bestaande contacten blijkt een sterke binding te geven, die niet zomaar opgezegd wordt voor het avontuur en een prijsverschil. De nabijheid van de verwerkende industrie geeft ook een sterke band. Door complexere bewerkingen tot duurdere producten (bijvoorbeeld tot kant en klaar producten) wordt de hogere kostprijs van de grondstof gecompenseerd.
Al deze factoren tezamen noemt men het agrarisch complex. Het is een fijn weefsel dat met veel onderlinge draden verbonden is en dat een sterke basis vormt onder de Nederlandse landbouw. Innovaties worden snel bekend en doorgevoerd. Dit fijne weefsel heeft enerzijds een stabiliserend effect maar is anderzijds kwetsbaar als er een schakel wegvalt (als bijvoorbeeld de veiling verhuist, of een gebied te klein wordt voor een loonwerker).

Ondernemerschap en bedrijfsstijlen.

Ieder agrarisch bedrijf is de resultante van veel verschillende omstandigheden. De externe productieomstandigheden, de kwaliteit van de grond, de beschikbaarheid van voldoende water van de goede kwaliteit, aan- en afvoerwegen, grootte van de huiskavel, nabijheid van de te bewerken kavels, et cetera. Daarnaast de financiële omstandigheden: hoeveel kapitaal er in het bedrijf zit, en is dat vreemd kapitaal van de bank, of meer intern van familie bijvoorbeeld. Hoe hoog zijn de lasten, is er extra inkomen van neveninkomsten, extra inkomen van een partner, of bijvoorbeeld kostgeld van inwonende kinderen. Hoeveel kan en wil men in slechte tijden interen op het eigen vermogen. En verschillen in beschikbare arbeidskracht en toekomstperspectief: is men helemaal gezond, zijn er familie of vrienden die kunnen en willen bijspringen. Is er een opvolger?

Er is dus veel verschil in de 'objectieve' omstandigheden van de verschillende ondernemers. En zelfs bij gelijke productieomstandigheden blijken er grote verschillen te zijn tussen de resultaten die twee verschillende ondernemers daarmee kunnen halen. Een kwestie van vakmanschap.
Om wat meer grip te krijgen op deze materie is het begrip bedrijfsstijlen ontwikkeld door Jan Douwe van der Ploeg. Hij beschrijft na minutieus veldonderzoek hoe verschillende ondernemers in hun vak staan, en met hun bedrijf werken. Er zijn verschillende groepen te onderscheiden, waarmee hij een beetje lijn brengt in het oneindig grote aantal variabelen: de vooruitstrevende boeren, de avontuurlijke boeren, de 'het zal mijn tijd wel duren' boeren, de voorzichtige afwachtende boeren, de traditionele boeren, et cetera. Deze verschillende stijlen blijken in een streek allemaal naast elkaar voor te komen. Het is logisch dat al deze boeren een verschillende houding aannemen ten opzichte van de vraagstukken die op hen afkomen, en daar verschillende keuzes in maken. De avontuurlijke boeren willen emigreren of gaan struisvogels houden, de vooruitstrevende boer zet een nieuwe studiekring op om de financiële mogelijkheden van waterbeheer of landschapsbeheer te onderzoeken, de afwachtende boer teert nog een jaar in op z'n vermogen om te zien wat nou echt kans van slagen heeft. De traditionele boer doet gewoon z'n best om zo mooi mogelijke spruiten van het land te halen en daar een goede prijs voor te krijgen. En vanuit hun eigen bedrijfsstijl kunnen ze allemaal een andere goede reden hebben om het bedrijf te verkopen (Verhelst et al., 2002).

Trends

De landbouw is in beweging, zoveel is duidelijk. De manier waarop men de afgelopen 30 jaar een inkomen heeft verdiend voldoet niet meer. Er is maatschappelijke kritiek op de wijze van produceren, uitbreiden van een bedrijf is niet vanzelfsprekend meer, de grondkosten zijn hoog. Er is veel nieuwe wet- en regelgeving bijgekomen met eisen ten aanzien van milieu, maar ook ten aanzien van bijvoorbeeld handel en arbeidsomstandigheden.
De Nederlandse landbouw kenmerkt zich door doorlopende innovaties, maar nu lijkt het te gaan om andere vragen en andere oplossingen. Er is een heroriëntatie gaande van boeren en burgers ten opzichte van elkaar. De oplossingen die nu uitgeprobeerd worden en voet aan de grond lijken te krijgen kunnen ook geclusterd worden, in een reeks die oploopt naar mate van ingrijpendheid:

- vergroten;
- verdiepen;
- verbreden;
- vervreemden.

Figuur 3.2: Huidige agrarische bedrijfsvoering

Vergroten: schaalvergroting brengt voor een aantal bedrijven de mogelijkheid om een rendabel bedrijf te voeren. De hoge kosten wegen op termijn op tegen de schaalvoordelen die lagere productiekosten met zich mee brengen. Het zijn grote rationele bedrijven helemaal gespecialiseerd in een bepaald aantal teelten.

Verdiepen: het uitbreiden van het bedrijf met activiteiten die een schakel zijn van de hele productieketen. Inkomen verwerven uit bijvoorbeeld zaadveredeling, of verwerking (een streekproduct gaan bakken), of voorlichting geven aan andere boeren.

Verbreden: het uitbreiden van het bedrijf met activiteiten die er vlak naast liggen, die er een verwantschap mee hebben. Het vermarkten (dus inkomen verwerven) van bijproducten als landschap en ruimte, zoals bijvoorbeeld logeren bij de boer, natuurbeheer uitvoeren of een boerderijwinkel openen. Hier krijgt de relatie met de burgers een nieuwe vorm.

Vervreemden: Het bedrijf opheffen, of deels inkomen verkrijgen door een nevenberoep. Grond verkopen aan het waterschap om de sloten te verbreden voor extra waterberging. Hier komen we in de buurt van de grens van wat we nog een agrarisch bedrijf noemen.

Figuur 3.3: Vergroten

Figuur 3.4: Verdiepen

Figuur 3.5: Verbreden

Figuur 3.6: Vervreemden

Bedrijf en bedrijvigheid

Er blijkt zo een onderscheid te bestaan tussen een agrarisch bedrijf en agrarische bedrijvigheid. Een bedrijf heeft een eigenaar, een individuele ondernemer, die keuzes maakt over de bedrijfsvoering en daar een inkomen uit wil halen. De agrarische bedrijvigheid op zich verwijst naar de activiteiten die op een agrarisch bedrijf plaatsvinden, maar daar niet noodzakelijkerwijs aan gebonden zijn. Een ieder kan deze activiteiten verrichten.
Er moeten nieuwe vormen gevonden worden (organisatorisch, financieel, vakinhoudelijk) wanneer agrarische activiteiten en agrarische bedrijven niet meer of niet meer geheel samenvallen. Wie betaalt wat, wie bepaald wat, wie is eigenaar? We bevinden ons als samenleving midden in deze vraagstukken. Een mooie opgave.

3.2 Betekenis voor het plangebied

Huidige situatie

Midden-IJsselmonde is steeds meer een landbouwenclave geworden. Een goed functionerend akkerbouwgebied omringd door stad en water. Bij eerdere studie in 1996 (RBOI, 1996: Landbouwvisie deltawig) wordt het gebied als volgt gekarakteriseerd: meest akkerbouw- en tuinbouwbedrijven, enkele fruitteeltbedrijven. De akkerbouw produceert aardappels, uien, granen en bieten. De tuinbouw bestaat hoofdzakelijk uit spruiten en kool, andijvie, grove sla en kroten. De productieomstandigheden zijn goed, maar niet optimaal. Door de landinrichting zou dit verbeteren. De nabijheid van het aan en afvoerpunt van de veiling in Barendrecht is een sterk punt. De bedrijfsstijlen van de boeren zijn niet bekend. Volgens bovenstaande studie hebben de meeste oudere boeren een opvolger. Dit is één van de akkerbouwgebieden die het op het moment van de studie (1996) op eigen kracht nog redelijk lang zou kunnen uitzingen. In die periode werd gestart met realisatie van de Vinexlocatie Portland, met een aanzienlijk ruimtebeslag. Dat maakte dat men begon te twijfelen aan de realiteitswaarde van de landinrichting. Bij nog meer versnippering van het agrarisch oppervlak zouden de kosten niet meer opwegen tegen de baten.

Omdat het zo'n goed functionerend akkerbouwgebied is, is er weinig druk geweest om andere activiteiten (in de zin van verdieping of verbreding) te ontwikkelen. In 1996 waren die in het gebied nauwelijks aanwezig. De laatste jaren is er wat meer van dit soort bedrijvigheid (of initiatief daartoe) ontstaan. Het is goed te bedenken dat voor een omschakeling naar andersoortige agrarische bedrijfstakken (bijvoorbeeld graasvee), of voor uitbreiding van de hoofdagrarische bedrijvigheid met andere agrarische bedrijvigheid (logeren bij de boer, verkoop van producten, landschapsbeheer) naast een goed idee, financiering en herinrichting ook een heel nieuw soort vakkennis verkregen moet worden. Het is niet vanzelfsprekend dat de huidige ondernemers daarvoor aanleg of interesse hebben. Ook hier geldt wat hiervoor is gesteld, dat het aan de individuele ondernemer is om keuzes te maken in de vraagstukken die voorliggen, en dat die keuzes afhangen van de persoonlijke situatie en van de bedrijfsstijl van de ondernemer. In principe zal een ondernemer in de bestaande situatie hier nog lang kunnen boeren. Als het erom gaat of het de moeite waard is om voor een beperkt areaal opnieuw een goede bedrijfssituatie in te richten, is dat hoogstwaarschijnlijk niet rendabel (mondelinge mededeling WLTO, 2003).

Ontwikkelingen buiten de landbouw: landhonger

Een aparte factor, die op de achtergrond altijd meespeelt, is het vooruitzicht dat mogelijk een 'rode bestemming' op dit gebied kan komen te liggen. Ten tijde van de bovengenoemde studie was er al irritatie onder de zittende boeren over het niet nakomen van toezeggingen over planologische rust in het gebied. Het blijkt dat er toch telkens opnieuw geknabbeld wordt aan het agrarische areaal voor andere dringende maatschappelijke doelen. De Vinexlocatie Portland/Carnisselande kwam na de toezegging dat het nu de komende twintig, vijfentwintig jaar afgelopen was met het verkleinen van het landbouwgebied.

Nederland is nooit af, dat blijkt ook met deze PKB weer. Dit heeft twee effecten. Het betekent dat de huidige bedrijfsvoering fundamentele onzekerheden kent, die beslissingen over investeringen kleurt. Het vraagt van de bedrijfsvoerders dat ze stelling nemen in de stroom van informatie over het gebied. En het betekent dat er altijd een 'roze gloed' aan de horizon hangt, de verwachting over het schip met geld dat langskomt als de gronden gekocht moeten worden voor een stedelijke kapitaalkrachtige bestemming zoals woningbouw of bedrijventerrein. Dat maakt dat de verwachtingswaarde voor grondprijzen hoger ligt dan in gebieden waar er in de verste verte geen sprake zal zijn van een rode functie. Ook dat

zal de beslissingen van een individuele bedrijfsvoerder kleuren.

Naast deze 'roze gloed' zijn we in Nederland ook zeer vertrouwd met wat het resultaat is van een grote stad in de nabijheid, oftewel (grote) planologische onzekerheden voor het gebied zelf. Een ieder neemt eigen opportune besluiten over de bedrijfsvoering, over bedrijfsbeëindiging en over het opstarten van andere activiteiten. Die kunnen nog wel aan de agrarische functie gerelateerd zijn (bijvoorbeeld opslag voor loonwerkermachines), maar even zo vaak ook helemaal niet (de beroemde caravanopslag in boerenschuren). Het resultaat is verrommeling van het landschap. De vrijheid waar deze verrommeling het resultaat van is wordt wel op prijs gesteld, maar het beeld wordt door niemand gewenst. Verrommeling op zich is geen natuurverschijnsel. De vrijheid lijkt groter dan hij in werkelijkheid is. Veel van de activiteiten passen niet in het vigerende bestemmingsplan, of het bestemmingsplan is ouder dan wettelijk toegestaan (10 jaar). De betrokken gemeentes zouden door handhaving en actualisering van het bestemmingplan veel kunnen doen aan het bestrijden of voorkomen van de verrommeling. De betrokken ondernemers zouden moeten weten wat er wel en niet mag. Helaas hoort zulke betrokkenheid (van gemeentes én ondernemers) niet bij de dagelijkse handelingspraktijk van ons buitengebied, vooral niet in de stadsrandgebieden. Als er in dit gebied geen planologische duidelijkheid komt, weten alle partijen wat dat voor effect zal hebben op het nu zo gewaardeerde landschap.

Ten noorden van Essendijk (Polder Het Buitenland van Rhoon)

4. Spectrum aan agrarische bedrijvigheid

Zoals beschreven in 2.2 is uitgangspunt voor deze studie dat de landbouw als hoofdfunctie voor het plangebied komt te vervallen. Mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid moeten worden ingepast in de nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie. Het ligt voor de hand dat juist 'verbrede' en 'vervreemde' vormen van agrarische bedrijvigheid een kans maken in het toekomstige natuur- en recreatiegebied. Het totale spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid is derhalve opgespannen tussen enerzijds de huidige, productgerichte bedrijvigheid en anderzijds de 'verbrede' en 'vervreemde' vormen van agrarische bedrijvigheid.

Gezien de specifieke opgave voor het plangebied lijken de volgende typen verbrede en/of vervreemde bedrijvigheid geschikt voor (delen van) het plangebied (figuur 4.1):
- landschapsgerichte bedrijvigheid;
- consumentgerichte bedrijvigheid;
- natuurgerichte bedrijvigheid;
- watergerichte bedrijvigheid.

Tussen de 'kern' en de vier 'polen' ontstaat een spectrum aan mogelijke typen agrarische bedrijvigheid. Rondom de kern zijn dit met name productgerichte vormen van agrarische bedrijvigheid, zoals akkerbouw, boomkwekerijen, bollenteelt, wijnbouw, fruitteelt en het gemengde bedrijf. Ook kan gedacht worden aan glastuinbouw, champignonteelt en viskwekerij, al lijken deze vormen van bedrijvigheid minder geschikt voor het plangebied vanwege de noodzakelijkheid van gebouwde voorzieningen.

Hieronder worden de vier polen nader toegelicht aan de hand van enkele praktijkvoorbeelden. Ook worden mogelijke typen bedrijvigheid benoemd.

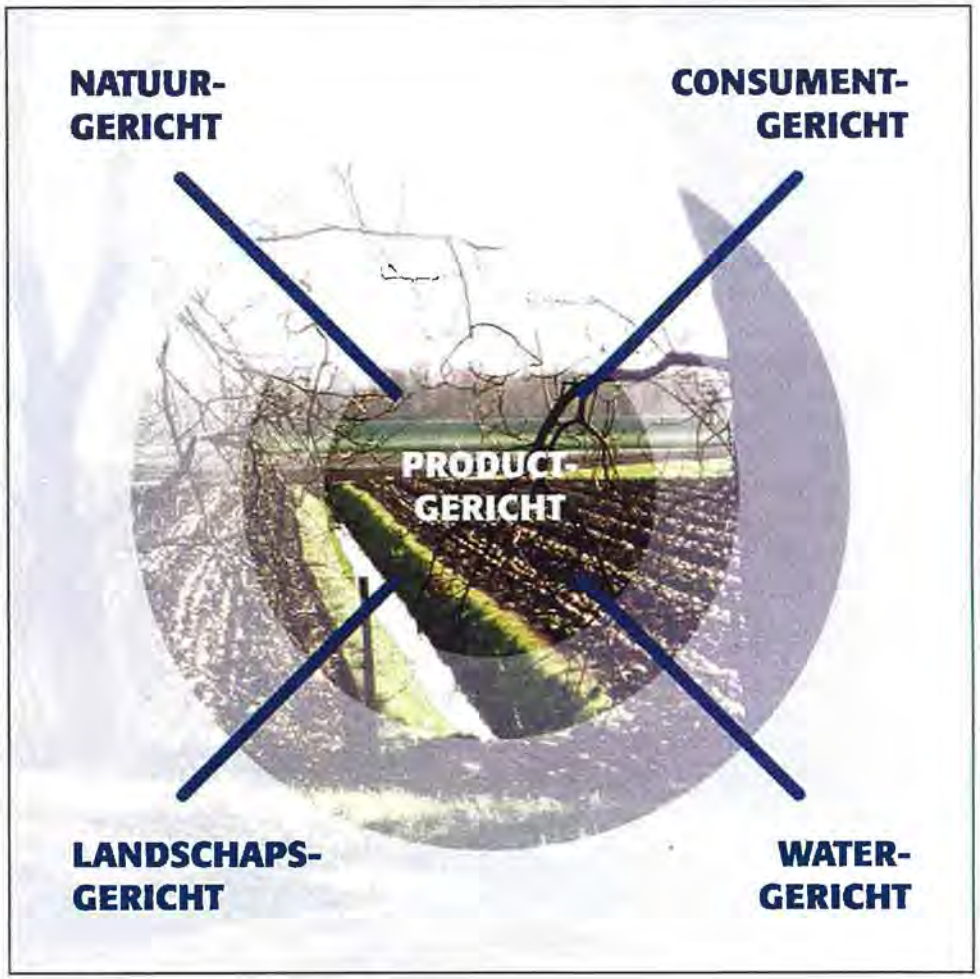

Figuur 4.1: Productgerichte kern en vier polen

4.1 Landschapsgerichte bedrijvigheid

De huidige landschappelijke verschijningsvorm is in sterke mate het resultaat van het agrarische gebruik. Bij de herinrichting conform de PKB dienen bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden te blijven. Bepaalde typen agrarische bedrijvigheid kunnen ingezet worden voor deze doelstelling van de PKB. Bekende voorbeelden zijn agrariërs die aan landschapsbeheer of landschapsbouw doen. Bijvoorbeeld door het beheer van kleinere landschapselementen als houtsingels, boomgaarden, et cetera. Ook meer productgerichte vormen, zoals bosbouw en fruitteelt (bijvoorbeeld hoogstam fruitbomen) zijn zeer bepalend voor de landschappelijke verschijningsvorm en kunnen worden ingezet voor landschapsbouw. Verdere vervreemding met landschapsgerichte activiteiten zijn het creëren en beheren van landgoederenzones, het instandhouden van boerderij en erf, et cetera.

Praktijkvoorbeeld

Johanna van Wijk uit Enspijk teelt fruit op de boerderij van haar man. Een hoekje van de fruitschuur werd ingericht als winkel: de Fruitladder. Haar activiteiten verbreedden zich al snel met activiteiten als relatiegeschenken, een high tea, een kersendag, het maken van kerststukjes, et cetera. Ook worden er excursies verzorgd. Speciale attractie is de rondleiding langs een aantal oude rassen die op halfstam op de kop van de boomgaard staan (Broekhuizen et al., 1997).

Fruit op halfstam (bron: Broekhuizen et al., 1997)

Het telen van fruit op hoog- of halfstam is vanuit zuiver economische gedachte niet rendabel want zeer arbeidsintensief. Het handhaven van dergelijke boomgaarden is echter zeer bepalend voor het landschapsbeeld en wordt over het algemeen hoog gewaardeerd. Er is hier dus sprake van landschapsgerichte agrarische bedrijvigheid.

4.2 Consumentgerichte bedrijvigheid

De recreatieve druk op het platteland is de laatste decennia flink toegenomen. Veel agrarisch gebied is toegankelijk geworden voor de recreant door de aanleg (en beheer) van recreatieve paden over en langs de agrarische percelen. Veel agrariërs hebben hun productgerichte activiteiten verbreed met activiteiten die in meer of mindere mate direct gericht zijn op de consument. Een voorbeeld is de boerderijwinkel waarin eigen producten verkocht worden zonder bemoeienis van de tussenhandel. Een meer verbrede vorm is de dag- en verblijfsrecreatie: kamperen bij de boer, boerderij met terras, et cetera. Andere agrariërs richten zich op educatie- en zorgtaken. Gedacht kan worden aan werken bij de boer door verstandelijk gehandicapten, moeilijk opvoedbare kinderen, werkstraffen, et cetera. Verdere vervreemding met consumentgerichte activiteiten is bijvoorbeeld het onderbrengen van festivals en manifestaties (vaak streekgebonden en landelijk-agrarisch van aard), het beschikbaar stellen van ruimtes voor congressen en cursussen of het verhuren van ruimtes voor kleinere kantoren, kunstenaars, caravans, et cetera.

Praktijkvoorbeeld

Sint Donatus is een biologisch-dynamisch zuivelbedrijf op Texel. Een belangrijke poot in het bedrijf zijn consumentgerichte activiteiten als de eigen afzet in de boerderijwinkel, de speeltuin en mogelijkheden voor bedrijfsbezoeken (Broekhuizen et al., 1997).

Praktijkvoorbeeld (2)

Aan de rand van de Loonse en Drunense duinen ligt het melkveebedrijf van Johan Martens. Gestreefd wordt het gebied toegankelijker te maken voor recreanten en natuurliefhebbers. In de toekomst worden circa anderhalf miljoen toeristen per jaar verwacht. De boeren kunnen een groot gedeelte van die dag- en verblijfrecreatie opvangen door boerencampings, appartementen in boerderijen, wandel- en fietsroutes, bustochten, et cetera (Broekhuizen et al., 1997).

Praktijkvoorbeeld (3)

Paul en Carien van de Groes uit Haps hebben hun voormalige varkensboerderij omgebouwd tot zorgboerderij De Cinquant. Jongeren met problemen en/of alternatieve straffen werden op de boerderij aan het werk gezet. Binnen het bedrijf is nu een aantal 'hulpboeren' werkzaam: verstandelijk gehandicapten die twee dagen per week meewerken op het bedrijf. De activiteiten zijn nog verder verbreed met een camping, huisverkoop en in de toekomst wordt nog gedacht aan een terrasje voor fietsers en wandelaars. De 'hulpboeren' worden ook voor deze verbrede activiteiten ingezet (Broekhuizen et al., 1997).

Praktijkvoorbeeld (4)

Centraal in het Amsterdamse Bos is de geitenboerderij de Ridammerhoeve gelegen. Het is één van de grootste attracties in het Bos, met een speeltuin, een winkel en proeverij, mogelijkheden tot groepsactiviteiten, et cetera. Toch is het bedrijf ook nog zeer productief. Een goed voorbeeld van het samengaan van productgerichte en consumentgerichte bedrijvigheid.

Boerderijwinkel (bron: Broekhuizen et al., 1997)

Kamperen bij de boer (bron: Broekhuizen et al., 1997)

Zorgboerderij met 'hulpboeren' (bron: Broekhuizen et al., 1997)

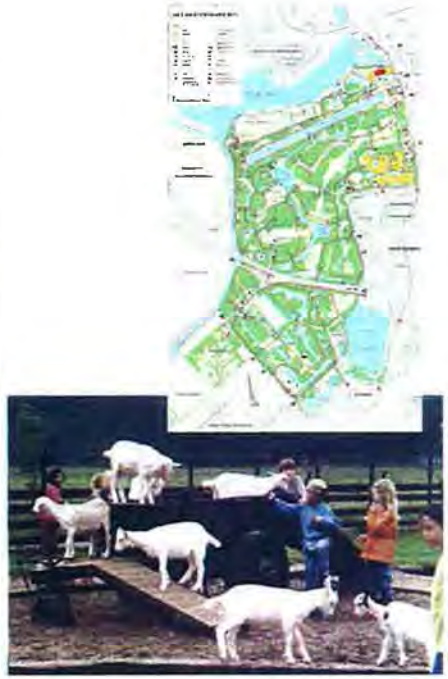

Ridammerhoeve in Amsterdamse Bos (bron: Broekhuizen et al., 1997)

4.3 Natuurgerichte bedrijvigheid

Veel agrariërs ondernemen activiteiten die een positieve bijdrage leveren aan natuur en milieu. De as tussen de product- en natuurgerichte bedrijvigheid bestaat uit vormen van bedrijvigheid waarin natuurwaarden in meer of mindere mate zijn ingepast in de agrarische bedrijvigheid. Gedacht kan worden aan nestbeheer of perceelsrandenbeheer waarin gestreefd wordt naar bepaalde vogel- en plantensoorten. Extensieve veeteelt is ten opzichte van akkerbouw relatief goed te combineren met natuurwaarden. Het gebruik van kunstmatige meststoffen en bestrijdingsmiddelen is aanmerkelijk lager en het grondwaterpeil kan verder omhoog. Bij biologische en biologisch-dynamische landbouw worden zelfs geen meststoffen en bestrijdingsmiddelen toegepast. Vervreemde vormen van natuurgerichte agrarische bedrijvigheid zijn bijvoorbeeld natuur- en veebeheer: de agrarische productie is ondergeschikt aan het instandhouden van natuurwaarden door beheer, ofwel door de agrariër ofwel door een kudde grazers. Er zijn zelfs boeren die gestopt zijn met de agrarische productie en enkele dagen in de week landschaps- en natuurbeheer bedrijven, bijvoorbeeld in opdracht van Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer (Hoek, 2002).

Na transformatie van het plangebied kan natuurgerichte bedrijvigheid een rol spelen in het beheer van het natuur- en recreatiegebied.

Praktijkvoorbeeld

Kees Kikkert op Texel had voorheen een akkerbouwbedrijf. Nu wordt hij wel 'natuurboer' genoemd, oftewel natuurbeheerder. Dit houdt vooral in dat men dingen nalaat: niet bemesten, niet spuiten, geen grazers, en hoogstens soms wat maaien. Het agrarische land is 'natuurland' geworden. Kikkert kon voor een kleine dertig hectare een beheersovereenkomst afsluiten met de dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden (Broekhuizen et al., 1997).

Natuurboer (bron: Broekhuizen et al., 1997)

Praktijkvoorbeeld (2)

De stichting Marke Vragender Veen gaat 25 hectare 'buffergebied' beheren tussen een veengebied en de intensieve veehouderijen op de gebieden waar het veen is afgegraven. De bedoeling is de cultuurgronden die grenzen aan het veengebied te verschralen en kleinschalige landbouw te realiseren met kleine akkers, houtwallen en waterpoelen. Het resultaat is een grote soortendiversiteit. Bijkomende activiteiten zijn excursies over de knuppelpaadjes door het veen (Broekhuizen et al., 1997).

Streven naar soortendiversiteit(bron: Broekhuizen et al., 1997)

4.4 Watergerichte bedrijvigheid

Watergerichte bedrijvigheid komt niet direct voort uit de specifieke PKB-opgave voor het plangebied. Aanleiding hiervoor is de 'nieuwe' actuele opgave voor grotere landelijke gebieden: waterberging en waterzuivering. Ook voor het plangebied worden plannen gemaakt. Voor Zuid-Holland Zuid is een Voorontwerp Deelstroomgebiedvisie gemaakt (DHV, 2002). Het Waterschap IJsselmonde studeert reeds op uitwerking van deze visie voor o.a. Midden-IJsselmonde (Kooyman, 2002).

Concrete doelstellingen voor het plangebied kunnen zijn het toelaten van peilfluctuaties, vergroten van wateroppervlakte en water- en oeverbeheer ten behoeve van een gewenste soortensamenstelling. Ook kan gedacht worden aan het aanwijzen van overloopgebieden (waterberging) of het streven naar waterzuivering door bijvoorbeeld de aanleg van natuurvriendelijke oevers. Agrarische bedrijvigheid kan ingezet worden om, een deel van, deze doelstellingen tot uitvoer te brengen.

Praktijkvoorbeeld

Max van Tilburg uit Hagestein heeft een beheersovereenkomst afgesloten voor zes hectare uiterwaarden. Hier mogen geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen worden gebruikt en moeten houtwallen en waterpoelen gerealiseerd worden. Op de rijke kleigrond wordt vee geweid (Broekhuizen et al., 1997). Het waterpeil kon hierdoor flink omhoog en ook het waterbergend vermogen van het gebied is toegenomen. Overwogen wordt om de activiteiten verder te verbreden met fiets- en wandelpaden, een streekcentrum annex kinderboerderij en de verkoop van eigen producten (Broekhuizen et al., 1997).

Hoog grondwaterpeil op rijke klei (bron: Broekhuizen et al., 1997)

Theorievoorbeeld

In een rapport van Habiforum (Habiforum, 2002) is een theoretisch voorbeeld gegeven van agrarische bedrijfsvoering die zich heeft aangepast aan het bergen van water. De kapitaalintensieve goederen (zoals de boerderij en de stallen) dienen altijd droog te blijven. De aangrenzende polder is een overloopgebied voor noodsituaties. De sloten zijn verbreed (figuur 4.2). Zo nodig wordt het gehele land onder water gezet. Met de agrariërs wordt een vergoeding afgesproken ter compensatie van de schade.

Figuur 4.2: Boeren met water (bron: Habiforum, 2002)

Figuur 4.3. Overzicht van trends

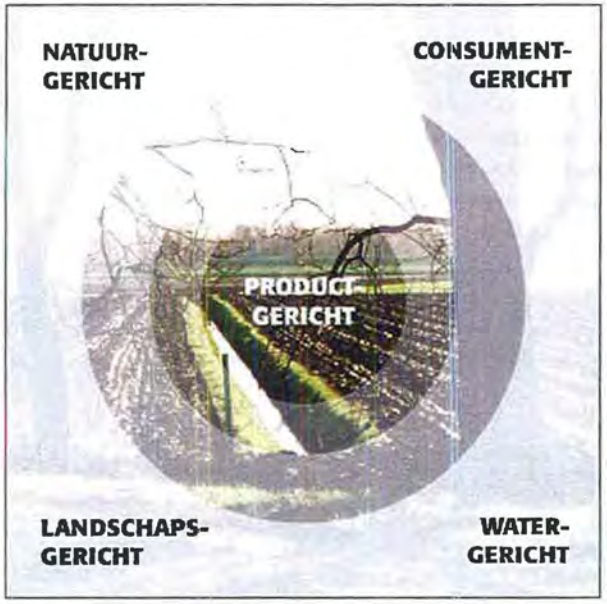

Figuur 4.4: Productgerichte kern en vier polen

Figuur 4.5: Collage van praktijkvoorbeelden

Figuur 4.6: Spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid

4.5 Spectrum aan agrarische bedrijvigheid

Uit de praktijkvoorbeelden blijkt dat op één bedrijf veelal combinaties van verbrede en/of vervreemde activiteiten voorkomen. Dit heeft te maken het ondernemersschap van de boer. Zoals het een echte ondernemer betaamt zal hij inspelen op 'de vraag' vanuit maatschappij en samenleving.
Ook in het plangebied op Midden-IJsselmonde ligt een combinatie van activiteiten voor de hand. Toch is het goed om in eerste instantie de verschillende 'polen' afzonderlijk te benoemen. Hierdoor ontstaat een beter inzicht in mogelijkheden en beperkingen vanuit de nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie.

In het schema hiernaast (figuur 4.6) zijn de assen tussen enerzijds de productgerichte kern en anderzijds de 'verbrede en vervreemde polen' ingevuld met bovengenoemde typen agrarische bedrijven en bedrijvigheid. Dit schema is vanzelfsprekend niet compleet. Vele combinaties en overlappen zijn mogelijk. Toch geeft het een goed overzicht van het totale spectrum aan mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid voor het plangebied.
In het volgende hoofdstuk worden vanuit de nieuwe hoofdfuncties randvoorwaarden opgesteld voor de herinrichting van het plangebied. Het schema zal dan een goed hulpmiddel blijken om de consequenties van de randvoorwaarden voor de agrarische bedrijvigheid inzichtelijk te maken

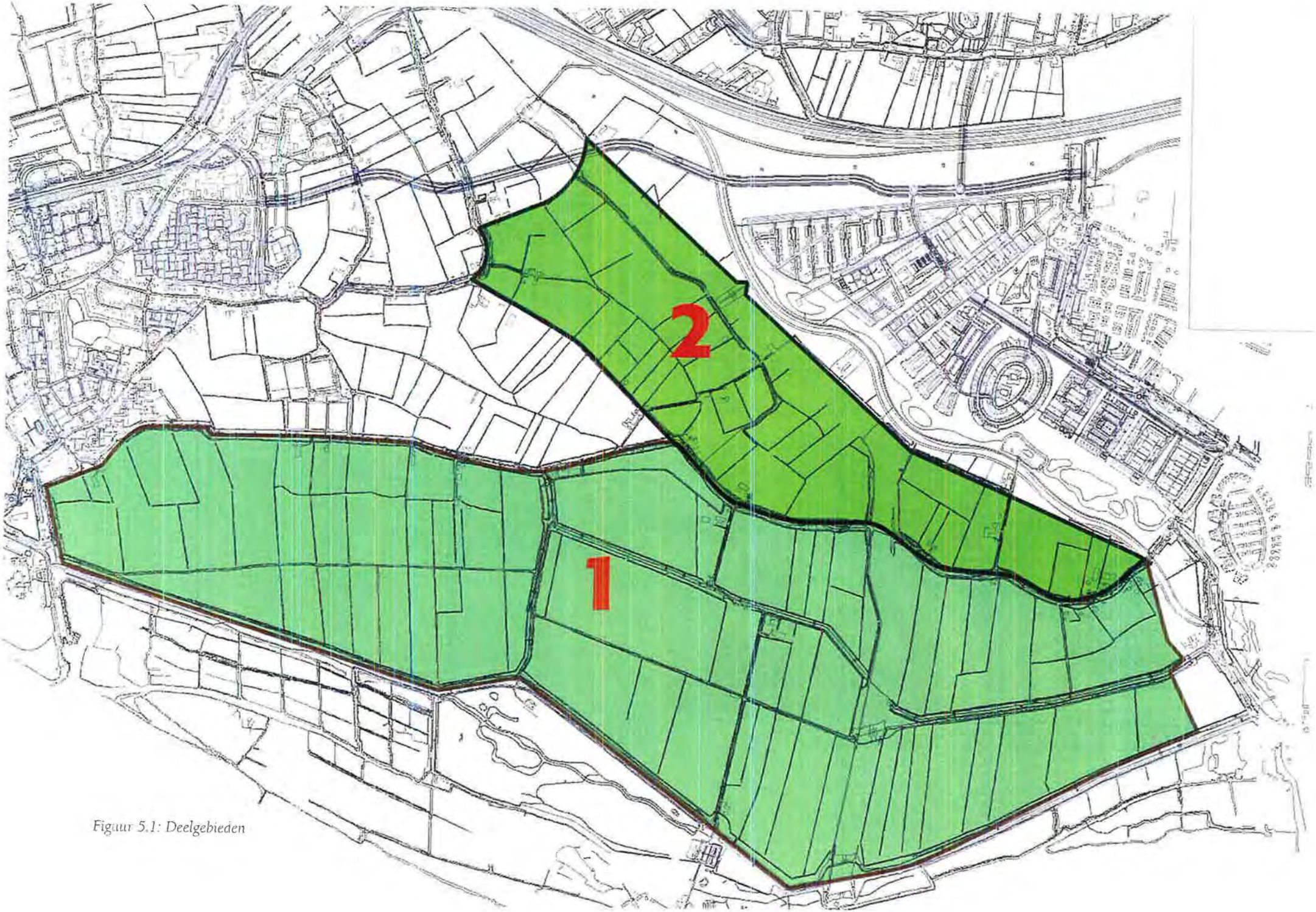

Figuur 5.1: Deelgebieden

5. Randvoorwaarden aan agrarische bedrijvigheid

5.1 Werkwijze

Zowel vanuit landschap en cultuurhistorie als vanuit de nieuwe hoofdfuncties 'hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik' en 'openlucht recreatie met natuurwaarden' zijn randvoorwaarden te benoemen. Gedacht kan worden aan randvoorwaarden aan de uiterlijke verschijningsvorm van het landschap zoals de dijkenstructuur of de mate van openheid. Of juist meer technische of programmatische randvoorwaarden als het grondwaterpeil of de recreatieve opvangcapaciteit. Deze randvoorwaarden zijn bepalend voor de toekomstige inrichting en dus ook voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid. De randvoorwaarden zijn bepaald aan de hand van literatuur én naar aanleiding van de gesprekken met leden van de begeleidingsgroep.

Het plangebied is op te delen in twee deelgebieden (figuur 5.1):
- het gebied ten zuiden van de Essendijk (deelgebied 1);
- het gebied ten noorden van de Essendijk (deelgebied 2).

In het onderzoek naar mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid in het plangebied is een drietal afhankelijkheidsrelaties benoemd:
- agrarische bedrijvigheid in relatie tot landschap en cultuurhistorie (deelgebieden 1 en 2).
- agrarische bedrijvigheid in relatie tot hoogwaardige natuur (deelgebied 1);
- agrarische bedrijvigheid in relatie tot openlucht recreatie (deelgebied 2);

In het vervolg van dit hoofdstuk zijn randvoorwaarden en bijbehorende consequenties voor de agrarische bedrijvigheid overzichtelijk weergegeven per deelgebied. Hierdoor worden de afhankelijkheidsrelaties van agrarische bedrijvigheid ten opzichte van (aspecten van) de nieuwe hoofdfuncties inzichtelijk gemaakt. Dit objectiveert en stroomlijnt de discussie wanneer uiteindelijk het 'integrale programma van eisen' voor het plangebied wordt opgesteld.
De consequenties van de randvoorwaardenvoor de agrarische bedrijvigheid zijn gevisualiseerd door in de figuur met het spectrum aan agrarische bedrijvigheid de vormen die niet mogelijk zijn te vervagen.

5.2 Landschap en cultuurhistorie

Met betrekking tot landschap en cultuurhistorie is de letterlijke tekst in het kabinetsbesluit als volgt: *'bij de transformatie van Midden-IJsselmonde (...) zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven'* (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002).

In het Memorandum van Overeenstemming (PMR, 2002) wordt een nadere specificatie gegeven van de toekomstige inrichting:

'De bestaande cultuurhistorische elementen vormen een belangrijk gegeven bij de inrichting van het gebied. Hierbij gaat het met name om de structuur van de bestaande dijken met hun beplanting, monumentale boerderijen en archeologische waarden.'

Cultuurhistorisch onderzoek

In opdracht van de provincie is door Raap Archeologisch Adviesbureau onderzoek verricht naar de cultuurhistorische elementen en patronen in het plangebied plus de Rand van Rhoon. De belangrijkste conclusies van dit onderzoek ten aanzien van de landschappelijke verschijningsvorm zijn (Bekius et al., 2002):
- de schenkeldijken in het plangebied zijn goed geconserveerd;
- in het gedeelte van het plangebied ten noorden van de Essendijk zijn beduidend meer cultuurhistorische relicten bewaard gebleven dan ten zuiden van de Essendijk;
- in het gedeelte van het plangebied ten zuiden van de Essendijk is de karakteristieke openheid en daarmee het contrast met de dijken, beter geconserveerd dan ten noorden van de Essendijk;

- aan het plangebied als geheel is de historisch-geografische en –bouwkundige waardering 'redelijk hoog' toegekend.

Landschapsbeeld ten zuiden van Essendijk

Eén van de belangrijkste conclusies van het cultuurhistorisch onderzoek is de waarde en kwaliteit van de karakteristieke openheid, en daarmee het contrast met de dijken, ten zuiden van de Essendijk. Deze kwaliteit wordt algemeen gewaardeerd, evenals de grootschalige en relatief open inrichting van de drie zuidelijke polders.
De wijze waarop een 'relatief open' inrichting gerealiseerd kan worden bij de transformatie is nog onderwerp van discussie. Belangrijke middelen hiertoe in het toekomstige natuurgebied zijn bijvoorbeeld het inzetten van (een variatie aan) waterstanden en/of het inzetten van grotere grazers als runderen en paarden. Anderen zien juist agrarische bedrijvigheid als middel om de openheid in stand te houden. De actie die geleid heeft tot de motie Klein Molekamp is (mede) ingegeven door de wens tot behoud van het landschapsbeeld in combinatie met de bijbehorende agrarische bedrijvigheid (akkerbouw) ten zuiden van de Essendijk.

Randvoorwaarden

Vanuit de PKB, het Memorandum, bovengenoemd cultuurhistorisch onderzoek én gesprekken met de leden van de begeleidingsgroep zijn de volgende randvoorwaarden te benoemen vanuit 'landschap en cultuurhistorie':

1. geen grootschalige nieuwbouw van bedrijfsgebouwen ten behoeve van agrarische bedrijvigheid;
2. behouden van dijken en dijkzones in huidige verschijningsvorm;
3. behouden van monumentale boerderijen;
4. realiseren van een afwisselend open en besloten inrichting van de polders ten noorden van de Essendijk met aandacht voor cultuurhistorische relicten;
5. realiseren van een grootschalige en relatief open inrichting van de polders ten zuiden van de Essendijk.

Dijken en dijkzones: Essendijk

Dijken en dijkzones: Molenpolderse Zeedijk

Monumentale boerderij: Johanna Hoeve

Consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Hieronder worden de consequenties beschreven van bovenstaande randvoorwaarden voor agrarische bedrijvigheid.

Ad 1: geen grootschalige nieuwbouw

Er zal geen grootschalige nieuwbouw plaatsvinden van bedrijfsgebouwen. Wel acceptabel is nog een incidentele schuur voor bijvoorbeeld veehouderij in relatie met landschapsgerichte bedrijvigheid, als omvorming van bestaande bedrijfsgebouwen niet aan de orde is (figuur 5.2).

Ad 2: dijken en dijkzones

In de omgang met de dijken en dijkzones is beheer gewenst dat gericht is op de instandhouding van de huidige verschijningsvorm: 'kort gras'. Maaien en/of begrazing door schapen is hier de enige mogelijke vorm van agrarische bedrijvigheid. In aangrenzende sloten zijn mogelijkheden voor natuurbeheer van de oevers (figuur 5.3).

Ad 5: grootschalig en relatief open

Ten zuiden van de Essendijk (figuur 5.4) wordt een grootschalig en relatief open landschap nagestreefd. Voor agrarische bedrijvigheid geldt dat versnippering (kleinschaligheid) en opgaande teelten niet gewenst zijn (figuur 5.5). Wanneer wordt gestreefd naar behoud van bovengenoemd landschapsbeeld in de zuidelijke drie polders met behulp van akkerbouw zijn twee vormen van agrarische bedrijvigheid mogelijk: de huidige productgerichte akkerbouw of grootschalige vormen van biologische of biologisch-dynamische landbouw. Beide vormen van agrarische bedrijvigheid voldoen echter niet aan de randvoorwaarden van hoogwaardige natuur (zie onder 5.3) en treden derhalve buiten de bandbreedte van de PKB. De biologische of biologisch-dynamische landbouw levert wel een bijdrage aan de natuurwaarden in het plangebied, doordat het gebruik van nutriënten (meststoffen) en bestrijdingsmiddelen wordt gereduceerd. Echter, de omstandigheden in het plangebied zijn niet ideaal voor deze vorm van landbouw vanwege de nabijheid van stad en natuur. Dit zorgt voor betreding en verstoring door mens en dier.

Figuur 5.2: Geen grootschalige nieuwbouw, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Figuur 5.3: Dijken en dijzones, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Figuur 5.4: Kwaliteit van zuidelijke drie polders: grootschalig en relatief open

Figuur 5.5: Grootschalig en relatief open, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

5.3 Hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik

In het gebied ten zuiden van de Essendijk (figuur 5.6) wordt de nieuwe hoofdfunctie 'hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik'. Het natuurgebied zal openbaar toegankelijk zijn. Bij deze concrete beleidsbeslissing (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002) zit de volgende toelichtende tekst met betrekking tot het natuurgebied:

'Het natuur- en recreatiegebied levert tevens een bijdrage aan de gewenste versterking van bestaande ecologische structuren in de Rotterdamse regio en kan wellicht op termijn ruimte bieden voor gebiedsspecifieke en op landelijk en internationale schaal bezien – unieke natuurwaarden gekoppeld aan de Delta.'

Figuur 5.6: Deelgebied 1: hoofdfunctie hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik

'De te realiseren natuurwaarden zullen van een zodanige aard en kwaliteit zijn dat zij een substantiële bijdrage leveren aan de versterking van de ecologische hoofdstructuur.'

In het Memorandum van Overeenstemming (PMR, 2002) wordt een nadere specificatie gegeven van de toekomstige inrichting:

'Kenmerken van het gebied zijn rust, ruimte, grootschaligheid en openheid. (...) Het gebied kent zowel droge, halfnatte als natte delen. Het gebied levert een bijdrage aan de versterking van de ecologische hoofdstructuur en sluit aan bij de natuurgebieden langs de Oude Maas. Ten behoeve van de drooglegging van de bebouwing, die gehandhaafd blijft in het natte gebied, zullen waterhuishoudkundige voorzieningen worden aangebracht.

De te onderzoeken inrichtingsvarianten worden beoordeeld op de aspecten diversiteit ecosysteem, diversiteit organismen, natuurlijkheid, zelfregulatie en landschapsecologische relaties. De natuurbeleving en het recreatief medebebruik worden vorm gegeven door een routenetwerk voor wandelen (inclusief rust- en uitkijkpunten) en ongemotoriseerd varen. De binnen het gebied te realiseren voorzieningen zijn goed ingepast in het landschap en dienen als ondersteuning voor de natuurbeleving (bezoekerscentrum, infrastructuur).'

Onderzoek naar inrichtingsconcepten

In opdracht van de provincie is door Bureau Waardenburg in beeld gebracht welke reële inrichtingsconcepten met de hoofdfunctie natuur er bestaan voor het gebied ten zuiden van de Essendijk en wat het ecologisch rendement van deze concepten is (Boudewijn et al., 2002).

Bureau Waardenburg heeft drie sturende factoren (landschapspatroon, waterpeilbeheer en beheer) gecombineerd tot acht inrichtingsmodellen. Het ecologisch rendement van deze inrichtingsmodellen is beoordeeld aan de hand van de volgende criteria:

- diversiteit ecosystemen;
- diversiteit soorten;
- natuurlijkheid;
- zelfregulatie;
- landschapsecologische relaties.

Inrichtingsconcepten met hoogwaardige natuur

Zeven van de acht inrichtingsconcepten leveren hoogwaardige natuur op. In hoofdlijnen kan hoogwaardige natuur in dit gebied twee verschijningsvormen krijgen: het zeeklei-oermoeras (de natte natuur) en het zeekleibos (de droge variant). Het zeekleibos is van nature zeer besloten maar kan door begrazing enigszins open gehouden worden. Het zeeklei-oermoeras is een open landschap, met waterpeilfluctuaties als sleutelproces. De variatie aan waterstanden remt de verlanding, waardoor open water en boomloos moeras in stand blijft. Vanuit hogere delen kan begrazing door bijvoorbeeld runderen en paarden bijdragen aan het ontstaan en behoud van graslanden (Bal et al., 2001).
In het rapport Waardenburg zijn deze twee natuurdoeltypen in verschillende varianten (inrichtingsconcepten) uitgewerkt.

Inrichtingsconcept met natuurwaarden

Eén van de acht inrichtingsconcepten (model autonoom +) levert geen hoogwaardige natuur op. Het grondwaterpeil wordt gehandhaafd, sloten worden verbreed en oevers natuurvriendelijk ingericht, het gebruik van nutriënten en bestrijdingsmiddelen wordt verminderd

en landschapselementen worden toegevoegd (Boudewijn et Al., 2002).

Bijdrage aan EHS

De Oude Maas en haar buitendijkse grienden en natuurgebieden vormen een kerngebied van de Ecologische Hoofdstructuur. De nadruk ligt op zoetwater-getijdennatuur. Volgens de Ecosysteemvisie Delta wordt voor het binnendijkse gebied een tweetal natuurtypen nagestreefd: natte natuur en zeekleibos.

In de studie van Waardenburg hebben twee van de zeven inrichtingsconcepten een substantiële bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Het betreft het kreekmodel en het boskreekmodel. Deze inrichtingsconcepten zijn uitwerkingen van het natuurdoeltype zeeklei-oermoeras. In beide inrichtingsconcepten is uitgangspunt dat het grondwaterpeil flink hoger is dan het huidige peil. Geconcludeerd kan worden dat ten behoeve van een substantiële bijdrage aan de EHS het grondwaterpeil omhoog zal moeten (Boudewijn et Al., 2002).

Nutriënten en bestrijdingsmiddelen

Een belangrijk aandachtspunt in de relatie tussen natuur en agrarische bedrijvigheid is het gebruik van nutriënten (meststoffen) en bestrijdingsmiddelen. In de Vierde Nota Waterhuishouding is het 'maximaal toelaatbaar risiconiveau' geformuleerd. De normen voor een natuurgebied zijn strenger dan voor een agrarisch gebied (Duyzer et al., 2001). Een natuurvriendelijker inrichting van het plangebied betekent per definitie het verlagen van de hoeveelheid nutriënten en bestrijdingsmiddelen.

Biodiversiteit en natuurlijkheid

Binnen natuurontwikkeling kan gestreefd worden naar 'biodiversiteit' en/of 'natuurlijkheid'. Natuurbeleid waarin gestreefd wordt naar biodiversiteit richt zich vooral op het instandhouden van soorten en benodigde leefomstandigheden en wordt ook wel patroonbeheer genoemd. Natuurbeleid waarin gestreefd wordt naar natuurlijkheid richt zich vooral op het minimaliseren van menselijke beïnvloeding en wordt ook wel procesbeheer genoemd. Gestreefd wordt naar natuurlijke processen om het gebied te laten functioneren (Bal et al., 2001).
De keuze voor biodiversiteit of natuurlijkheid is niet vanzelfsprekend in overeenstemming met elkaar. De keuze is wel zeer essentieel voor de uiterlijke verschijningsvorm van het landschap en daarmee ook voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

Randvoorwaarden

Vanuit de PKB, het Memorandum, bovengenoemde studie én gesprekken met leden van de begeleidingsgroep zijn de volgende randvoorwaarden te benoemen vanuit de hoofdfunctie 'hoogwaardige natuur':

1. verlagen hoeveelheid nutriënten en bestrijdingsmiddelen tot wettelijk toegestane normen voor een natuurgebied;
2. streven naar een zo groot mogelijke mate van biodiversiteit: diversiteit aan ecosystemen en soorten;
3. streven naar een zo groot mogelijke mate van natuurlijkheid en zelfregulatie;
4. ten behoeve van een substantiële bijdrage aan de EHS dient het grondwaterpeil verhoogd te worden en beperkte peilfluctuaties mogelijk te zijn.

De randvoorwaarden 2. en 3. zijn niet per definitie met elkaar in overeenstemming.

Consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Hieronder worden de consequenties beschreven van bovenstaande randvoorwaarden voor agrarische bedrijvigheid.

Ad 1: nutriënten en bestrijdingsmiddelen

Het verlagen van de nutriëntenbelasting en hoeveelheden bestrijdingsmiddelen tot de norm voor natuurgebieden sluit alle reguliere productgerichte agrarische bedrijvigheid uit. Wel zijn biologische en biologisch-dynamische landbouw mogelijk, evenals de meest 'vervreemde' vormen van natuurgerichte agrarische bedrijvigheid (figuur 5.7).

Figuur 5.7: Nutriënten en bestrijdingsmiddelen, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Ad 2: biodiversiteit

Het streven naar een zo groot mogelijke soortendiversiteit (flora en fauna) laat zich combineren met een groot aantal vormen van agrarische bedrijvigheid. Randvoorwaarde is wel dat deze bedrijvigheid gekenmerkt wordt door een grote mate van afwisseling in abiotische omstandigheden (water en bodem) en landschapselementen als houtsingels, bossages, wielen en kreken, et cetera. Ook worden, ten behoeve van een zo groot mogelijke mate van biodiversiteit, beperkingen opgelegd aan het agrarische gebruik. Bij akkerbouw wordt een beperkt aantal teelten aangemoedigd, dient weinig of geen bemesting te worden toegepast en moet met braakliggende periodes gewerkt worden. Bij veeteelt moet begrazen en bemaaien extensief plaatsvinden (figuur 5.8).
Een goed voorbeeld van een landschap rijk aan flora en fauna is het Nederlandse agrarische landschap van voor de introductie van kunstmatige meststoffen en prikkeldraad (circa 1850). Dit landschap werd gekenmerkt door kleinschaligheid, veel afwisseling in abiotische omstandigheden, gemengde bedrijvigheid, veel kleine landschapselementen, houtsingels als erfafscheiding, et cetera.

Figuur 5.8: Biodiversiteit, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Ad 3: natuurlijkheid en zelfregulatie

In grote natuurlijke eenheden (zoals het plangebied) wordt ingezet op natuurlijke processen om het gebied te laten functioneren (proces gestuurd in plaats van patroon (landschapsbeeld) gestuurd). Als beheersmaatregel is alleen begrazing aan de orde. Mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot beheer van de grazers en bijvoorbeeld consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij (figuur 5.9).

Figuur 5.9: Natuurlijkheid en zelfregulatie, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Ad 4: verhogen grondwaterpeil

Ten behoeve van een substantiële bijdrage aan de EHS dient de natte variant gerealiseerd te worden. In de buitendijkse terreinen verblijven dieren die voor het foerageren, rusten of de voortplanting baat hebben bij een groot natuurlijk gebied binnendijks. In deze natte variant gaat het grondwaterpeil flink omhoog en zijn ook beperkte peilfluctuaties mogelijk. De agrarische bedrijvigheid die hiermee te combineren valt is beperkt tot de vormen die bij een hoge grondwaterstand mogelijk zijn, zoals veeteelt of veebeheer op de hogere gebieden en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij (Boudewijn et al., 2002)(figuur 5.10).

Figuur 5.10: Hoger grondwaterpeil, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

5.4 Openlucht recreatie met natuurwaarden

In het gebied ten noorden van de Essendijk (figuur 5.11) wordt de nieuwe hoofdfunctie 'openlucht recreatie met natuurwaarden'. Bij deze concrete beleidsbeslissing zit de volgende toelichtende tekst met betrekking tot het openluchtrecreatiegebied:

'De inrichting van het gebied met de hoofdfunctie openluchtrecreatie wordt gekenmerkt door een grote gevarieerdheid en - mede daardoor- door een grote aantrekkingskracht en heeft gezien het te verwachten intensieve gebruik tevens een grote opvangcapaciteit' (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002).

Figuur 5.11: Deelgebied 2: hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden

In het Memorandum van Overeenstemming (PMR, 2002) wordt een nadere specificatie gegeven van de toekomstige inrichting:

'... De inrichting is multifunctioneel en gevarieerd en biedt ruimte aan diverse vormen dagrecreatie zoals fietsen, wandelen, paardrijden en dergelijke. Het voorzieningenniveau kent een relatief hoge dichtheid en een grote mate van diversiteit. (...) Naast grotere eenheden met opgaande beplanting kent het gebied speel-, ligen picknickweiden met solitaire bomen en laanbeplanting. Er komt een netwerk van paden voor wandelen, fietsen en paardrijden. Er is ruimte voor commerciële exploitaties zoals horecavoorzieningen.'

'Gezien de situering van de 750 ha, de demografische ontwikkelingen in de regio en trends en ontwikkelingen in de recreatiesector wordt uitgegaan van een zeer intensief gebruik (tot 40 personen per ha). Dit geldt met name voor die delen, waar de recreatie de primaire functie is.'

Inrichtingsconcepten voor het recreatiegebied

In opdracht van de provincie is door RBOI ontwerpend onderzoek verricht naar mogelijke inrichtingsconcepten voor het recreatiegebied. Om de inrichtingsconcepten vergelijkbaar te kunnen beoordelen zijn toetsingscriteria opgesteld (Leeuwen, van, 2002). Het betreft de volgende criteria:

- recreatief rendement, oftewel de mate van toegankelijkheid, laagdrempeligheid, en attractiviteit, verbreding bestaande aanbod en ervaring van rust en ruimte;
- potentiële natuurwaarden, oftewel de beleefbaarheid, soortendiversiteit en oppervlakte van de natuur;
- landschapstransformatie, oftewel de omgang met de hoofdstructuur en beelddragers van het landschap en de mogelijkheden voor een samenhangend landschap;
- faseerbaarheid, oftewel de flexibiliteit tot stapsgewijze invoering en koerswijzigingen, de ontwikkelingssnelheid en de mogelijkheid voor publiekprivate samenwerking.

Bewonersonderzoek

In opdracht van de ANWB en de Stichting Het Zuid-Hollands Landschap is bewonersonderzoek verricht naar een gewenste inrichting van het recreatie- en natuurgebied. Uit het onderzoek blijkt algemeen een voorkeur te bestaan voor een inrichting als parkbos. Het huidige akkerlandschap wordt door de respondenten uit Albrandswaard meer gewaardeerd dan door de respondenten uit Rotterdam-Zuid, echter de waardering voor parkbos is hoger. Velen pleiten ook voor het behoud van openheid, bestaande landschappelijke kwaliteiten en het aanleggen van ruige natuur. Veiligheid, rust en ruimte zijn belangrijke aspecten bij de aanleg, naast een goede bereikbaarheid en wandel- en fietspaden (ANWB, 2002).

Randvoorwaarden

Vanuit de PKB, het Memorandum, het onderzoek van RBOI, het bewonersonderzoek en gesprekken met leden van de begeleidingsgroep zijn de volgende randvoorwaarden te benoemen vanuit de hoofdfunctie 'openlucht recreatie':

1. een grote opvangcapaciteit, tot 40 personen per hectare;
2. grote mate van openbaarheid en toegankelijkheid;
3. voldoende variatie in aanbod van consumentgerichte activiteiten, zoals fietsen, wandelen, paardrijden en dergelijke;
4. afwisselend open en besloten landschap met voldoende maat en belevingswaarde.

Consequenties voor agrarische bedrijvigheid

Hieronder worden de consequenties beschreven van bovenstaande randvoorwaarden voor agrarische bedrijvigheid.

Ad 1: opvangcapaciteit

Uit onderzoek van Alterra (Bulens et al., 2001) blijkt dat verschillende landgebruikvormen een verschillende opvangcapaciteit hebben voor recreatief (mede)gebruik. Deze cijfers zijn getoetst in het veld: recreanten geven daarbij aan bij welke aantallen zij het recreëren nog aangenaam vinden. Bovenaan staan recreatieplassen met stranden, die tot 750 personen per hectare 'bergen'. Daarna komt bos, waar het nog goed toeven is bij 100 mensen per hectare. Open, grootschalige agrarische landschappen hebben de laagste opvangcapaciteit met 1 á 2 personen per hectare. Daartussenin bevinden zich de afwisselend open en besloten agrarische landschappen. Hier vinden circa 20 personen per hectare een goede recreatieplek.

Voor het recreatiegebied ten noorden van de Essendijk is in het Memorandum van Overeenstemming (PMR, 2002) de opvangcapaciteit bepaald tot 40 personen per hectare. Duidelijk is dat zelfs bij het verdichten van het agrarische landschap, en het aanleggen van meer paden en hagen, de opvangcapaciteit niet voldoet. In ieder geval een deel van het noordelijke gebied zal dus expliciet voor recreatiedoeleinden ingericht moeten worden (figuur 5.12).

Het gebied dat niet specifiek voor recreatiedoeleinden wordt ingericht kan agrarisch bedrijvigheid bevatten. Wel dient deze bedrijvigheid te voldoen aan bovengenoemde randvoorwaarden 2, 3 en 4.

Ad 2, 3, 4: openbaarheid, aanbod en afwisseling

Zoals gezegd kunnen de criteria openbaarheid/toegankelijkheid, variatie/attractie en belevingswaarde gecombineerd worden met diverse vormen van agrarische bedrijvigheid. Wel dient het landschap voldoende maat te hebben ten behoeve van de recreatieve belevingswaarde. Bijvoorbeeld, wanneer in een parkbos steeds zicht is op 'de randen', doet dit afbreuk aan het bosgevoel en derhalve aan de recreatieve belevingswaarde. In belevingsonderzoeken (Bulens et al., 2001) blijkt dat in het algemeen aan 'beesten in de wei' een hogere belevingswaarde wordt toegekend dan aan akker- en tuinbouw én dat een halfopen gebied meer wordt gewaardeerd dan een open gebied (figuur 5.13). Niet geschikt zijn de rationele, grootschalige productgerichte bedrijvigheid.

In figuur 5.14 zijn met name de paars gekleurde vormen van bedrijvigheid dienstbaar aan de hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden.

Figuur 5.12: Deel van deelgebied 2 specifiek inrichten voor recreatieve doeleinden

Figuur 5.13: Afwisselend open en besloten inrichting

Figuur 5.14: Openbaarheid, aanbod en afwisseling, consequenties voor agrarische bedrijvigheid

5.5 Rand van Rhoon

In paragraaf 2.3 is gesteld dat, wanneer daar aanleiding toe is, aanbevelingen worden gedaan over afstemmingsmogelijkheden voor de Rand van Rhoon met het het PMR-plangebied. Deze aanbevelingen hebben geen status maar kunnen wellicht een rol spelen bij de herziening van het streekplan.

De Rand van Rhoon onderscheidt zich van het plangebied vanwege het feit dat vooralsnog geen financiële middelen beschikbaar zijn om de gronden in eigendom te nemen. Echter, dit gebied zal in het streekplan nader worden uitgewerkt met de hoofdfunctie 'recreatie- en natuur met hoogwaardige stedelijke functies'. Het ligt erg voor de hand dat gestreefd wordt naar een gelijksoortige inrichting van de polders ten noorden van de Essendijk, inclusief de Rand van Rhoon (figuur 5.15). Hierdoor ontstaat een recreatiegebied van formaat en wordt verdergaande versnippering voorkomen.

Figuur 5.15: Afstemming inrichting Rand van Rhoon op openlucht recreatiegebied

Vanuit de functies 'landschap en cultuurhistorie' en 'openlucht recreatie' zijn randvoorwaarden opgesteld die ook gelden voor het toekomstige recreatie- en natuurgebied in de Rand van Rhoon. Hieronder worden de randvoorwaarden die van toepassing zijn nogmaals genoemd.

Randvoorwaarden vanuit 'landschap en cultuurhistorie':

2. behouden van dijken en dijkzones in huidige verschijningsvorm;
3. behouden van monumentale boerderijen;
4. realiseren van een afwisselend open en besloten inrichting van de polders ten noorden van de Essendijk met aandacht voor cultuurhistorische relicten;

Randvoorwaarden vanuit 'openlucht recreatie':

2. grote mate van openbaarheid en toegankelijkheid;
3. voldoende variatie in aanbod van dagrecreatieve activiteiten, zoals fietsen, wandelen, paardrijden en dergelijke;
4. afwisselend open en besloten landschap met voldoende maat belevingswaarde.

6. Wie zal dat betalen?

Het uitgangpunt van de studie is dat, conform de PKB, alle gronden aangekocht, ingericht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid. De precieze wijze waarop dit gebeurt staat nog niet vast en zal nog nader uitgewerkt worden (PKB, 2001). Aankopen schept helderheid voor de zittende agrariërs en geeft de vrijheid om de optimale situatie te creëren voor de nieuwe doelen. Dit ook tegen de achtergrond dat de nieuwe doelen en de mogelijkheden van de huidige situatie nog al uit elkaar liggen, zoals blijkt uit voorgaande hoofdstukken.
Voor het verwerven van de gronden en het inrichten van een nieuwe situatie is geld toegezegd door de gecombineerde overheden. Los daarvan is het goed om enig inzicht te hebben in de huidige stand van zaken in het denken over landbouw en daaraan gerelateerde werkzaamheden.

Ringen en polen

Als we het schema uit de voorgaande hoofdstukken als leidraad nemen (figuur 6.1 en 6.2) is per richting aan te geven wat daarin globaal de financiële mogelijkheden zijn. Vanuit de kern, die helemaal op productie gericht is, verloopt de inspanning via vergroten, verdiepen, verbreden naar vervreemden. En per pool (natuurgericht, consumentgericht, watergericht en landschapsgericht) zijn verschillende mogelijkheden aanwezig. Het uiteenrafelen van deze ringen en takken levert een helder denkschema op. Echter, in de praktijk vloeit het per ondernemer weer in elkaar. Uit de verschillende polen en uit de verschillende ringen kiest een ondernemer wat hem of haar past en wat er in de gegeven omstandigheden mogelijk is.

Figuur 6.1: Overzicht trends

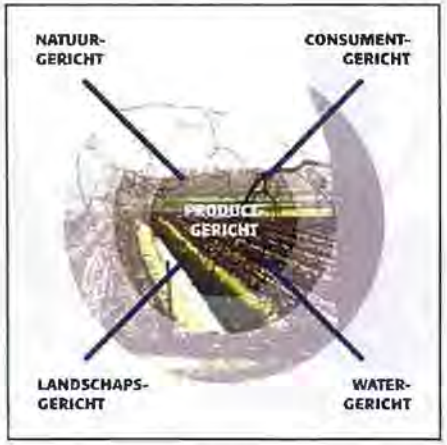

Figuur 6.2: Kern en polen

Bronnen van inkomsten

De belangrijkste bronnen van inkomsten zijn de markt, overheidssubsidies en loondienst. De markt is een samenstelsel van grote stromen (via handel of contractteelt en verwerkende industrie naar de consument) en kleine stromen (rechtstreeks van en naar de consument). De subsidies bestaan voor het overgrote deel uit Europees geld en rijksgeld. Er is discussie over gemeentesubsidies, maar dat stuit op bezwaren van concurrentievervalsing. Het subsidieveld is voortdurend in beweging, nieuwe subsidies worden ingesteld, andere weer afgebouwd, en dat gebeurt in een hoog tempo. Voor een duurzame bedrijfsvoering is het niet wenselijk om al te sterk afhankelijk te zijn van een bepaalde subsidiestroom.
Onder loondienst verstaan we hier niet alleen het hebben van een nevenberoep, maar ook het uitvoeren van agrarische of agrarisch gerelateerde werkzaamheden voor bijvoorbeeld een natuurorganisatie.

Productiegerichte landbouw met verdieping

De productiegerichte landbouw heeft een inkomen uit de markt, aangevuld met Europese landbouwsubsidies voor bepaalde gewassen en teelten (regeling EG steunverlening akkerbouwgewassen voor ondermeer tarwe, maïs, rogge, gerst, haver, sojabonen, lijnzaad, kapucijners en vlas). Bij vergroten is de inzet om door rationalisaties de opbrengst te verhogen en/of de kosten te verlagen. De Europese steunverlening per gewas wordt de komende jaren afgebouwd en vervangen door een meer op plattelandsontwikkeling gerichte subsidie (Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2003).
Bij verdieping wordt ook een inkomen uit de markt verkregen, bijvoorbeeld door het aanbieden van extra diensten als voorlichting, het aanbieden van extra producten als zaaigoed of door de

rechtstreekse verkoop van eigen producten aan de consument.

Verbrede en vervreemde landbouw

Verbreding kent een kleurrijk pallet aan inkomensbronnen. Per tak ontstaan hier verschillen. Voor landschapsgerichte bedrijvigheid en natuurgerichte bedrijvigheid is er extra overheidssubsidie bijvoorbeeld voor onderhoud van landschapselementen, omschakelpremie naar biologisch boeren (wordt afgebouwd) en subsidie voor akkerrandbeheer. Consumentgerichte bedrijvigheid trekt een nieuwe geldstroom aan bij vergoedingen voor zorgtaken. Het opvangen met dagbesteding van ouderen en gehandicapten loopt financieel met vergoedingen via de zorginstellingen. Initiatieven als cursussen voor speciale groepen (snoeien van fruitbomen, verzorgen van kleinvee) brengt rechtstreeks geld van de deelnemende cursisten.

Andere voorbeelden waarmee rechtstreeks geld van de recreant wordt ingebracht zijn rondleidingen, recreatieve arrangementen (bijvoorbeeld een waterlandsafari per kano) en verblijfsrecreatie. Het openstellen van percelen voor een landelijke wandelroute kan met overheidssubsidie (Anema, 2002 en Broekhuizen et al.,1997).

Watergerichte bedrijvigheid is volop in ontwikkeling en zo ook de financiële kant daarvan. Er wordt gestudeerd op verschillende modellen, variërend van vergoeding van ernstige waterschade, eenmalige afkoop van schade tot structurele overeenkomsten tussen een ondernemer en een waterschap met een medegebruiksrecht voor waterberging.

Er wordt op verschillen plekken in ons land gewerkt aan gebiedscontracten, die een heel pakket van ingrepen en nieuwe ontwikkelingen koppelen aan een pakket van subsidies en marktbetalingen. De gebiedscontracten zijn toegesneden op de lokale problematiek en oplossingen, en er zijn veel verschillende partijen bij betrokken (Grontmij et al.,2002 en WLTO,1996). De discussie over de nieuwe manier om tegen landbouw aan te kijken, de verwachtingen daarbij en het te gelde maken van andere waarden (zoals mooi landschap, natuur en recreatiemogelijkheden) die dat oplevert, wordt gevoerd onder de noemer 'groene diensten'.

Vervreemding kent per definitie de instroom van vreemd kapitaal. Dat kan bijvoorbeeld door de verkoop van de gronden en daarna in loondienst gaan bij een organisatie (waterschap, natuurorganisatie) voor het beheer van die gronden. Dat kan ook door het hebben van een nevenberoep en het boerenbedrijf daarnaast voeren. Ook komt voor dat het boerenbedrijf geen inkomen hoeft op te leveren, bij de zogenoemde hobbyboeren (bijvoorbeeld: Huizen, 2002).

In bijlage 3 is een beschrijving opgenomen van de huidige stand van zaken van (Europese) subsidies en de discussie over 'groene diensten'.

7. Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

Huidige situatie en ontwikkelingen

Het gebied Midden-IJsselmonde functioneert redelijk tot goed als landbouwgebied. Door functieveranderingen (woningbouw) is het areaal erg afgenomen en is er twijfel of dit op de lange duur een levensvatbare landbouwenclave zal blijven. Belangrijke factor in het krachtenspel is de planologische onrust die de mogelijkheid van verstedelijking met zich mee brengt. Het jaagt de grondprijzen op en zorgt ervoor dat het ontstaan van ongewenste verrommeling door stadsrandverschijnselen op de loer ligt.

Interpretatie PKB+ deel 3a

In het onderzoek naar mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid binnen de bandbreedte van de PKB zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- het plangebied transformeert van de huidige hoofdfunctie landbouw tot de nieuwe hoofdfuncties openlucht recreatie met natuurwaarden (ten noorden van de Essendijk) en hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik (ten zuiden van de Essendijk);
- binnen de randvoorwaarden van deze nieuwe hoofdfuncties wordt gezocht naar de mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid.

Hiermee is gemeend de tekst van de PKB+ deel 3a naar de letter te vertalen. De uitkomsten lijken voorbij te gaan aan de intentie van de motie Klein Molekamp. In de begeleidingsgroep is een discussie gevoerd over de problematiek van de intentie. Daar is vanuit verschillende gezichtspunten iets over te zeggen, de intentie is niet eenduidig interpretabel. Het is niet voor niets dat de intentie niet letterlijk is verwoord in de aangenomen motie. Daarmee is het een politieke discussie.

In dit onderzoek is een zakelijke verkenning gedaan naar de mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid volgens de letter van de motie.
Zo ontstaat informatie die als basis kan dienen voor de politieke discussie die gevoerd wordt in het volgende stadium, als het 'integrale programma van eisen' voor de transformatie van Midden-IJsselmonde opgesteld wordt.

Randvoorwaarden aan agrarische bedrijvigheid

De transformatie tot natuur- en recreatiegebied stelt randvoorwaarden aan de toekomstige inrichting van het gebied. Ook vanuit 'landschap en cultuurhistorie', belangrijk aandachtspunt in de PKB, zijn randvoorwaarden te benoemen. De randvoorwaarden hebben consequenties voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid. Sommige vormen van agrarische bedrijvigheid worden uitgesloten, sommige zijn inpasbaar in de nieuwe hoofdfunctie en in sommige gevallen worden beperkingen opgelegd aan de agrarische bedrijvigheid. In de tabellen (tabel 1, 2 en 3) zijn de randvoorwaarden en consequenties voor agrarische bedrijvigheid overzichtelijk weergegeven.

Randvoorwaarden vanuit landschap en cultuurhistorie

De huidige landschappelijke verschijningsvorm, die over het algemeen gewaardeerd wordt, is in sterke mate het resultaat van het agrarische gebruik. De randvoorwaarden vanuit landschap en cultuurhistorie hebben dan ook nauwelijks consequenties voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid. Het instandhouden van de dijken en dijkzones in de huidige verschijningsvorm vraagt zelfs om een actief beheer, mogelijk met behulp van, met name landschapsgerichte, agrarische bedrijvigheid.

Wanneer voor de polders ten zuiden van de Essendijk wordt gestreefd naar 'behoud van openheid' zijn mogelijk grootschalige vormen van biologisch en biologisch-dynamische landbouw. Het landschapsbeeld verandert hierdoor minimaal. De natuurwaarden van het gebied nemen toe al resulteert dit niet in hoogwaardige natuur. Deze variant treedt derhalve buiten de bandbreedte van de PKB. Hierbij wordt aangetekend dat de omstandigheden voor biologisch en biologisch-dynamische landbouw niet ideaal zijn. De nabijheid van stad en natuur zorgt voor betreding en verstoring door mens en dier.

Randvoorwaarden vanuit hoogwaardige natuur

De criteria voor hoogwaardige natuur zijn de hoeveelheid nutriënten en bestrijdingsmiddelen, de mate van 'biodiversiteit' (instandhouden van soorten en leefomstandigheden), de mate van

Plangebied: landschap en cultuurhistorie

	Randvoorwaarden vanuit landschap en cultuurhistorie	Consequenties voor agrarische bedrijvigheid
1	Geen grootschalige nieuwbouw van bedrijfsgebouwen	Niet geschikt zijn bijv. grootschalige glastuinbouw, intensieve veehouderijen, champignonteelt, viskwekerijen, et cetera.
2	Behouden van dijken en dijkzones in huidige veschijningsvorm	Geschikt is landschapsgerichte agrarische bedrijvigheid die de dijken en dijkzones in huidige verschijningsvorm beheert (maaien, schapen)
3	Behouden van monumentale boerderijen	Heeft geen consequenties voor bedrijvigheid, legt wel beperkingen op aan mogelijkheden tot verbouwing
4	Afwisselend open en besloten inrichting ten noorden van de Essendijk	In principe zijn alle vormen van agrarische bedrijvigheid inpasbaar, behalve grootschalige en monotone teelten
5	Grootschalig en relatief open inrichting ten zuiden van de Essendijk	Niet geschikt zijn opgaande teelten als bosbouw, boomkwekerijen, et cetera en kleinschalige bedrijvigheid die het landschap versnipperd

Tabel 1: Randvoorwaarden en consequenties vanuit landschap en cultuurhistorie

'natuurlijkheid' (minimaliseren van menselijke beinvloeding) en het grondwaterpeil (Bal et al., 2001, Boudewijn et al., 2002).

Het reduceren van het gebruik van kunstmatige meststoffen en bestrijdingsmiddelen tot de toegestane normering voor natuurgebieden beperkt mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid tot biologische en biologisch-dynamische vormen.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur door middel van een grote mate van biodiversiteit zijn biologisch en biologisch-dynamische vormen van landbouw mogelijk. Deze worden ingepast in een afwisselend en kleinschalig landschap. Variatie wordt aangebracht in bijvoorbeeld landschapselementen (houtsingels, bossages, wielen en kreken, et cetera) en abiosche omstandigheden. Het landschapsbeeld verandert sterk.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur door middel van een grote mate van natuurlijkheid wordt de menselijke beinvloeding geminimaliseerd. Agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot activiteiten als begrazing door runderen en paarden in graslanden, en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij.

Wanneer wordt gestreefd naar hoogwaardige natuur met een substantiele bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) moet het grondwaterpeil verhoogd worden (Boudewijn et al., 2002). Agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot begrazing op de hogere delen en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij.

Randvoorwaarden vanuit openlucht recreatie

Ten noorden van de Essendijk dient een substantieel gedeelte van het plangebied specifiek ingericht te worden voor de recreatieve doeleinden ten behoeve van de voorgeschreven recreatieve opvangcapaciteit. Eventueel kan het resterende gedeelte agrarisch blijven. Diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn hier mogelijk mits dienbaar aan de hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden en ingepast in een toegankelijk, afwisselend open en besloten landschap met voldoende aanbod van consumentgerichte activiteiten. Ook in dit gebied zal het huidige landschap en de huidige agrarische bedrijvigheid flink veranderen.

Deelgebied 1: hoogwaardige natuur met recreatief medegebruik

	Randvoorwaarden vanuit nieuwe hoofdfunctie hoogwaardige natuur	Consequenties voor agrarische bedrijvigheid
1	Verlagen hoeveelheid nutriënten en bestrijdingsmiddelen tot wettelijk toegestane normen voor natuur	Deze randvoorwaarde sluit alle reguliere productgerichte agrarische bedrijvigheid uit. Wel zijn biologische en biologisch-dynamische landbouw mogelijk, evenals de meest 'vervreemde' vormen van natuurgerichte agrarische bedrijvigheid
2	Zo groot mogelijke mate van biodiversiteit	Deze randvoorwaarde laat zich combineren met diverse vormen van agrarische bedrijvigheid, al kent deze wel beperkingen. Randvoorwaarde is een afwisselend landschap met een grote mate van afwisseling in landschapselementen en abiotische omstandigheden.
3	Zo groot mogelijke mate van natuurlijkheid	Mogelijkheden tot agrarische bedrijvigheid beperkt zich tot beheer van grazers en bijv. consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij
4	Verhogen grondwaterpeil t.b.v. bijdrage aan EHS	Deze randvoorwaarde beperkt agrarische bedrijvigheid tot veeteelt of veebeheer op de 'hogere' gronden.

Tabel 2: Randvoorwaarden en consequenties vanuit hoogwaardige natuur

Deelgebied 2: openlucht recreatie met natuurwaarden

	Randvoorwaarden vanuit nieuwe hoofdfunctie openlucht recreatie	Consequenties voor agrarische bedrijvigheid
1	Grote opvangcapaciteit tot 40 personen per hectare	Diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn mogelijk in een gedeelte van deelgebied 2, mits wordt voldaan aan de randvoorwaarden 2, 3 en 4.
2	Grote mate van openbaarheid en toegankelijkheid	Diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn mogelijk mits dienstbaar aan de hoofdfunctie openlucht recreatie met natuurwaarden. Niet mogelijk is de grootschalige, monotone productgerichte agrarische bedrijvigheid.
3	Voldoende variatie in consumentgerichte activiteiten	
4	Afwisselend open en besloten landschap met voldoende maat en belevingswaarde	

Tabel 3: Randvoorwaarden en consequenties vanuit openlucht recreatie

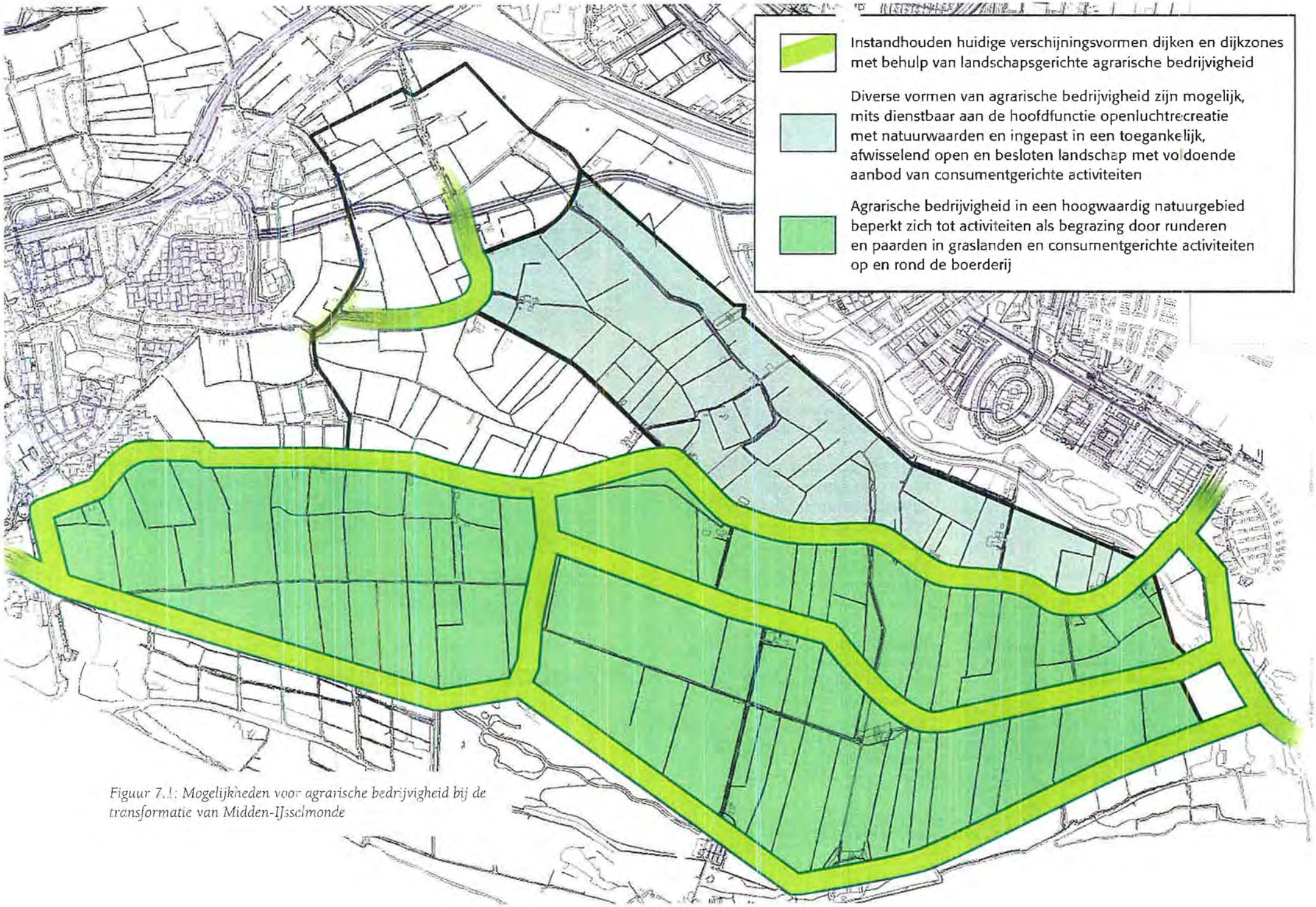

Figuur 7.1: Mogelijkheden voor agrarische bedrijvigheid bij de transformatie van Midden-IJsselmonde

Financiering van agrarische bedrijvigheid

Het uitgangpunt van de studie is dat, conform de PKB, alle gronden aangekocht, ingericht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid. Er wordt in den lande gediscussieerd of nieuwe functies als recreatie en natuur tegen betaling gerealiseerd kunnen worden door agrariërs. Daarvoor moet enerzijds bekeken worden of daarmee de gewenste doelen gehaald worden en anderzijds wat er financieel mogelijk is.

Naast een inkomen uit de markt verwerft men inkomen uit overheidssubsidies en een nevenberoep. Nieuwe financieringsstromen zijn te realiseren in de consumentgerichte bedrijvigheid (uit zorg en recreatie) en in de watergerichte bedrijvigheid. Met name op het vlak van waterbeheer worden nieuwe vormen van financiële vergoedingen uitgedacht. Verder wordt er in een aantal gebieden geëxperimenteerd met gebiedscontracten, waarbij tussen een groot aantal partijen met een groot aantal doelen de organisatie en de financieringsstromen geregeld worden.

Eindconclusies

1. De motie Klein Molekamp is de aanleiding van deze studie. De PKB+ deel 3a, waarin de motie is verwerkt, is in deze studie naar de letter gebruikt. Dit betekent dat de randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties 'hoogwaardige natuur' en 'openluchtrecreatie' bepalend zijn voor mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid.

2. De discussie over de intentie van de motie zal in een later stadium, bij het opstellen van het 'integraal programma van eisen', gevoerd worden.

3. Vanwege goede omstandigheden (bodem, afzet, agrarisch complex) hebben de huidige agrarische bedrijven in het plangebied vooralsnog voldoende toekomstperspectief. Door de oprukkende stad (verstedelijking, recreatieve druk, planologische onrust et cetera) zal zonder aanvullend beleid het plangebied na verloop van tijd isoleren en verrommelen.

4. In het plangebied zijn drie deelgebieden te onderscheiden waarin, binnen de bandbreedte van de PKB, diverse vormen van agrarische bedrijvigheid mogelijk zijn (figuur 7.1):
   - dijken en dijkzones: landschapsgerichte agrarische bedrijvigheid met als doel het instandhouden van de huidige landschappelijke verschijningsvorm;
   - polders ten zuiden van de Essendijk: agrarische bedrijvigheid in een hoogwaardig natuurgebied beperkt zich tot activiteiten als begrazing door runderen en paarden in graslanden en consumentgerichte activiteiten op en rond de boerderij;
   - polders ten noorden van de Essendijk: diverse vormen van agrarische bedrijvigheid zijn mogelijk mits dienstbaar aan de hoofdfunctie 'openluchtrecreatie met natuurwaarden' en ingepast in een toegankelijk, afwisselend open en besloten landschap met voldoende aanbod van consumentgerichte activiteiten.

5. Gezien de randvoorwaarden vanuit de nieuwe hoofdfuncties hoogwaardige natuur en openluchtrecreatie zal het aanzien van het gebied veranderen, ook al blijven er vormen van agrarische bedrijvigheid in het gebied aanwezig. De huidige agrarische bedrijvigheid is niet mogelijk binnen de randvoorwaarden van de nieuwe hoofdfuncties.

7.2 Aanbevelingen

Gedurende het onderzoek naar mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid is een aantal aandachtspunten boven tafel gekomen waarvoor nader onderzoek wordt aanbevolen. Deze aandachtspunten zijn hieronder kort toegelicht.

Aankoop van gronden

Het uitgangpunt van de studie is dat, conform de PKB, alle gronden aangekocht, ingericht en beheerd gaan worden door of in opdracht van de overheid. In de begeleidingsgroep is diverse malen benadrukt dat een snelle verwerving van de gronden de voorkeur heeft met betrekking tot de herinrichting van het plangebied.
Hierdoor ontstaat duidelijkheid voor de agrariërs en de grondeigenaren. Tevens geeft deze strategie de beste garantie voor sturing tot een gewenst eindbeeld. Deze visie wordt door alle participanten van de begeleidingsgroep gedeeld.

Huidige agrariërs

In het onderzoek naar de 'agrarische laag' zijn twee trajecten te bewandelen:

1. een belangeninventarisatie van de huidige agrariërs in het plangebied;
2. een onderzoek naar mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid binnen de bandbreedte van de PKB.

Dit onderzoek betreft het tweede traject. Onderzocht zijn alle mogelijke vormen van agrarische bedrijvigheid in de nieuwe hoofdfuncties natuur en recreatie. Er is dus niet getracht het bestaande agrarische bedrijf of de bestaande agrarische bedrijfsvoering te handhaven of in te passen.

Het eerste traject, de belangeninventarisatie van de huidige agrariërs, is vooralsnog niet bewandeld. Vanuit de begeleidingsgroep wordt aanbevolen het gesprek met de huidige agrariërs en grondeigenaren reeds in een vroeg stadium aan te gaan.

Water en waterhuishouding

Bij de herinrichting van het plangebied zal 'water' een belangrijke rol spelen. In het Voorontwerp Deelstroomgebiedvisie (DHV, 2002) worden plannen gepresenteerd met betrekking tot waterzuivering en grootschalige watersystemen. Ingrepen in watersystemen en waterhuishouding kunnen grote consequenties hebben voor de inrichting en het functioneren van het gebied. Dit zijn consequenties van zeer uiteenlopende aard: voor de ondergrondse infrastructuur, (on)mogelijkheden voor agrarisch bewerken van de grond, open water en eventueel recreatief gebruik daarvan. Het water is derhalve één van de bepalende functionele lagen ('water-laag') als bouwsteen voor het integrale programma van eisen voor het plangebied. Het verdient aanbeveling nader onderzoek te laten verrichten naar watersystemen en waterhuishouding en de consequenties voor het plangebied.

Technische infrastructuur

Het plangebied wordt doorsneden door de leidingenstraat. Het betreft een brede strook met kabels en leidingen die zeer bepalend is voor de inrichting en het gebruik van het maaiveld.
Tijdens het onderzoek naar de agrarische laag is ook enig inzicht verkregen in andere technische infrastructuur in het plangebied buiten de leidingenstraat. Het gaat bijvoorbeeld om ondergrondse kabels en leidingen (bijvoorbeeld hoge druk gas, waterstof, brandstof, et cetera). Maar ook om bovengrondse 'techniek' als geluidscontouren, straalpaden, et cetera. Aanbevolen wordt om een grondige inventarisatie te laten verrichten naar de aard van de technische infrastructuur en de consequenties ervan voor de toekomstige inrichting en gebruik.

Afstemming met ontwikkelingen in omgeving

Het plangebied is onderdeel van één van de laatste stukken 'authentiek' landschap op IJsselmonde. Dit landschap is opgespannen tussen Rhoon, de A15, Portland/Carnisselande en de Oude Maas. Naast het plangebied van de PKB gaan ook andere deelgebieden de komende jaren transformeren. Het betreft de deelgebieden Rhoon Zuidoost, Overhoeken 3, de Rand van Rhoon, de Koedoodzone, de Jan Gerritse Polder en, eventueel, het golfterrein. Om verdergaande versnippering tegen te gaan is het van belang dat deze ontwikkelingen op elkaar worden afgestemd. Hier ligt een belangrijke taak voor zowel de gemeente Albrandswaard als de Provincie Zuid-Holland.

Literatuur

Anema, K., 2002. *Het beroep boer verandert in entrepeneur rural.* Interview met Arie van Den Brand, directeur 'In natura' in Nova Terra jaargang 2, nummer 1, maart 2002.

ANWB en Stichting Het Zuid-Hollands Landschap, 2002. *Bewonersonderzoek Midden-IJsselmonde.* Den Haag.

Bal, D., H.m. Beije, M. Fellinger, R. Haveman, A.J.F.M. van Opstal en F.J. van Zadelhoff, 2001. *Handboek Natuurdoeltypen.* Expertisecentrum LNV, Wageningen.

Bekius, D. en O. Deunhouwer, 2002. *750 ha natuur en recreatie Deelgebied IJsselmonde, Inventarisatie en waardering van cultuurhistorische elementen en patronen.* RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.

Boudewijn, T.J., E.J.F. de Boer, R.J.W. van de Haterd en S.M. Veen, 2002. *Hoogwaardige natuur bij IJsselmonde. Analyse van inrichtingsconcepten.* Bureau Waardenburg, Culemborg.

Broekhuizen, R. van, L. Klep, H. Oostindie en J.D. van der Ploeg, 1997. *Atlas van het vernieuwend platteland. Tweehonderd voorbeelden uit de praktijk.* Misset uitgeverij bv, Doetinchem.

Bulens, J. en S. de Vries, 2001. *Rapportage project 'Explicitering 300.000 ha', fasen 1 en 2.* Alterra, Wageningen.

Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2003. *Een beleidsperspectief op lange termijn voor duurzame landbouw.* Toelichting van de Commissie van de Europese Gemeenschappen bij diverse voorstellen voor een verordening van de Raad, 21 januari 2003, Brussel.

DHV, Projectgroep Deelstroomgebiedvisies, 2002. *Voorontwerp Deelstroomgebiedvisies in het Werkgebied Zuid-Holland Zuid.* Amersfoort.

DLG, 1997. *Herinrichting IJsselmonde, Plan.* Vastgesteld door College van Gedeputeerde Staten.

Boland, D., J. Duyzer, R. Plant, R. Merkelbach en P. Leendertse, 2001. *Bestrijdingsmiddelen in Zuid-Holland. Concentraties in bodem, water, lucht en bodemfauna.* TNO Milieu, Energie en Procesinnovatie, Apeldoorn.

Grontmij et al., 2002. *Groene Woudboeren met perspectief; proeftuin groenblauwe dooradering.* In het kader van uitvoeringsprogramma kwaliteitsimpuls landschap i.s.m. provincie Noord-Brabant.

Habiforum, 2002. *Boeren met water. Waterberging in combinatie met landbouw.* In opdracht van Provincie Noord-Holland, Gouda.

Hoek, S. van der, 2002. *Het platteland. Over de laatste boeren in Nederland.* Uitgeverij Contact, Amsterdam/-Antwerpen.

Huizen, I. van, 2002. *Hobbyboeren in het Drentsche Aa gebied.* In Noorderbreedte jaargang 26 nummer 6 november/-december 2002.

Kooyman, J., 2002. *Herinrichting Midden-IJsselmonde.* Waterschap IJsselmonde, Barendrecht.

Landwerk, 2002. *Groene diensten: het einde van de agrarische inkomenssteun.* In Landwerk, nummer 2 april 2002

Leeuwen, R.J. van en M. van Oosten-Snoek, 2002. *Groengebied Midden-IJsselmonde, drie inrichtingsconcepten voor het recreatiegebied.* RBOI, Rotterdam.

Ministerie van LNV, 2002. *Structuurschema Groene Ruimte 2, Samen werken aan groen Nederland.* Den Haag.

Ministerie van LNV, 2003. *Groene diensten.* Tussentijds memo van het ministerie van LNV. Den Haag.

Project Mainportontwikkeling Rotterdam, 2002. *Memorandum van Overeenstemming voor het Projectenspoor van Project Mainportontwikkeling Rotterdam (PMR).* Den Haag.

Project Mainportontwikkeling Rotterdam, 2001. *Planologische Kernbeslissing-plus Mainportontwikkeling Rotterdam, deel drie: Kabinetsstandpunt.* Sdu Uitgevers, Den Haag.

RLG, 2002. *Groene diensten: van ondersteunen naar ondernemen.* Raad voor het Landelijk gebied, publicatie RLG 02/07.

RBOI, 1996. *Landbouwvisie Deltawig, concept.* provincie Zuid-Holland.

Snabel, P., 2001. *Waarom blijven boeren? Over voortgang en beëindiging van het*

Boerenbedrijf. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2002. *Ruimtetekort in mainport Rotterdam. Deel 3a: kabinetsstandpunt na behandeling door de tweede kamer.* Vergaderjaar 2001-2002. Nr.24 691, Ruimtetekort in Mainport Rotterdam, nr. 49 en 50.Den Haag.

dS+V, 1998. *Ruimtelijk Structuurplan Midden-IJsselmonde.* Rotterdam.

Verhelst, M. en L. de Vries, 2002. *De aaibare boer.* Interview met Jan Douwe van der Ploeg in Agora jaargang 18 nummer 3 2002.

Verkade, P., 2002. *Landschapspark Albrandswaard, Handleiding Lagenmethodiek.* Peter Verkade Landschapsarchitect, Boskoop.

Volkskrant, 2002. *Land- en tuinbouw zoeken nieuw elan.* Artikel van Bart Dirks in Volkskrant van 17 december 2002.

WLTO, 1996. *Binnentuin & Buitenhof, naar nieuwe relaties tussen landschap, groen ondernemerschap en groene randstadmetropool.* Werkdocument WLTO, Haarlem.

Internetsites:
www.agriholland.nl
www.hetlnvloket.nl
www.platteland-pagina.nl
www.ridammerhoeve.nl

Bijlage 1: Participanten Begeleidingsgroep

Freek Appel	Stadsregio Rotterdam
Arjan de Bakker	Algemene Nederlandse Wielrijdersbond (ANWB)
Thedie Binder	Platform Polders Albrandswaard
Jeroen Buter	Gemeente Albrandswaard
Leonie Claessen	Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO)
Brigitte Gabel	VDP
Foppe Haanstra	Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO)
Piet Hamelink	Platform Polders Albrandswaard
Jan de Jong	Zuid-Hollands Landschap (ZHL)
Gert Loomeijer	Voorzitter, VDP
Johan Moraal	Projectleider, Provincie Zuid-Holland
Carolien Soer	VDP
Klaas van Staalduine	Gemeente Albrandswaard
Cees Stoppelenburg	Gemeente Albrandswaard
Piet de Vos	Platform Polders Albrandswaard
Peter Wunderink	Gemeente Albrandswaard

Bijlage 2: Motie Klein Molekamp

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL **2**

Vergaderjaar 2001-2002

24 691 **Ruimtetekort in mainport Rotterdam**

Nr. 36 **MOTIE VAN** Kel lid Klein-Molekamp

Voorgesteld in het Notu-Overleg van 8 april 2002

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat het planologisch mogelijk moet worden gemaakt de alternatieven van de gemeente Albrandswaard en het comité Behoud Cultureel Erfgoed Albrandswaard uit te voeren;

overwegende, dat de uiteindelijke keuze in overleg met alle betrokken partijen gemaakt zal moeten worden, rekening houdende met beschikbare middelen;

verzoekt de regering na de laatste regel van een concrete beleidsbeslissing onder 3.4.2 Zuidflank Rotterdam toe te voegen:

"Bij de transformatie van Midden-Hoeksmonde zal ruimte blijven voor agrarische bedrijvigheid en zullen de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische elementen zoveel mogelijk behouden blijven."→

en gaat over tot de orde van de dag

Klein Molekamp
Faanstra
Brijs
Ravestein
Van den Berg

Bijlage 3: Subsidies en groene diensten

Huidige mogelijkheden en Europees kader

Vigerend beleid is dat de landbouw gericht is op productie van goederen voor de markt. Daarbij hoort een (gecompliceerd) stelsel van regelgeving en aanvullende financiering. De normale productie wordt behalve door de markt ook sterk gestuurd door de Europese subsidies. Ook het landbouwbeleid wordt op Europees niveau gemaakt, het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB ofwel CAP: Common Agricultural Policy). Het Nederlandse beleid is daar een uitwerking van.
Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid bestaat uit twee pijlers. De eerste pijler bestaat uit het gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid, de tweede pijler uit plattelandsontwikkeling door middel van plattelandsontwikkelingsplannen (POP's). In de tweede pijler zit naast bijvoorbeeld 'het versterken van de concurrentiepositie van een regio' ook ruimte voor het realiseren van doelen die buiten de eigenlijke productie liggen, zoals bijvoorbeeld het 'instandhouden van het landelijk erfgoed' (Commissie van de Europese gemeenschappen, 2003).

De Nederlandse uitwerking

In de huidige situatie is het mogelijk om subsidie uit de tweede pijler te krijgen voor een aantal werkzaamheden (of het nalaten daarvan) die natuur en landschapsdoelen dienen. Dat is in Nederland vastgelegd in het Programma Beheer, onderdeel Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). Daaronder vallen bijvoorbeeld landschapssubsidie voor de instandhouding van een landschapselement en een beheerssubsidie voor een bepaald afgesproken beheerspakket van planten- en dierensoorten. Er is een aparte subsidieregeling om netwerken van landelijke wandelpaden (LAW's) verder te realiseren. Ter indicatie van de vergoeding die daarmee gepaard gaat: in 2002 kreeg een boer die zijn landbouwgrond openstelde voor wandelaars, ten behoeve van een doorgaande route, EUR 1,- per tien jaar per strekkende meter wandelpad. Voor benodigde voorzieningen (bijvoorbeeld een klaphek of extra afrastering) zijn aparte bedragen vastgesteld (www.hetlnvloket.nl).

Op zoek naar verbetering

Er zijn verschillende aanleidingen om het landbouwbeleid en de bijbehorende regelgeving aan te passen. De uitbreiding van de EU maakt dat het huidige stelsel voor een groter aantal boeren niet meer te financieren is (dat is natuurlijk ook een politieke keuze). Ook zijn er twijfels aan de doelmatigheid van de wijze van subsidiëren en spelen de onderhandelingen met de wereldhandelsorganisatie (WHO) over de marktwerking en marktbescherming een rol.
Gezocht wordt naar een verbetering. Die zoekt men op dit moment in een overheveling van de eerste naar de tweede pijler, meer nadruk dus op plattelandsontwikkeling. Er wordt een plafond gesteld aan de totale uitgaven. De subsidies per product worden de komende jaren, tot 2012, afgebouwd. Men wil de steun per product verder verschuiven naar steun aan de producent. Ook worden de reeks van premies vervangen door één enkele bedrijfstoeslag. Een deel van deze maatregelen kunnen pas hun beslag krijgen per 2006, als het nieuwe GLB vastgesteld wordt.

Groene diensten

In Nederland wordt een discussie gevoerd over 'groene diensten'. Dat zou de opvolger moeten worden van het Programma Beheer en meer passen bij de opkomende vraag naar de andere functies en waarden van het landelijk gebied. De term is uitgewerkt in het Structuurschema Groene Ruimte 2 (SGR2) waarin het ministerie van LNV haar beleid heeft beschreven. Het SGR2 doorloopt een PKB-procedure. Op dit moment is gereed deel 1, het voorstel van het kabinet. Het is gepubliceerd in januari 2002. Nu was 2002 een roerig jaar waarin we van kabinet zijn gewisseld. Een nieuw kabinet zal zich, gezien de politieke verschuivingen, niet zomaar aan het huidige deel 1 willen verbinden. De laatste stand van zaken die via het ministerie van LNV beschikbaar is, is dat er geen geld is voor verandering of experimenten. Er wordt wel een inspanning verricht om bestaande initiatieven richting Brussel te coördineren. Enerzijds om te voorkomen dat iedere initiatiefnemer opnieuw moet uitvinden of het initiatief past in de Europese regelgeving en subsidiestromen. En anderzijds om te voorkomen dat het ministerie gekort wordt op haar Europese budget door verkeerde interpretaties van die regelgeving (Ministerie van LNV, 2002, Ministerie van LNV, 2003).

Maar wat zijn nu die groene diensten?

Zoals gezegd heeft het ministerie van LNV deze groene diensten beschreven:
'Groene diensten zijn activiteiten of beheersmaatregelen gericht op realisering van verdergaande maatschappelijke wensen waarvoor de ondernemer beloond moet worden. In het algemeen zijn dit diensten op het terrein van natuur, landschap, openbare toegankelijkheid en water. Vergoedingen hebben vooral betrekking op

aanleg, inrichting en/of beheer.'
De groene diensten zijn gekoppeld aan het (nieuwe) begrip 'goede landbouwpraktijk'. Dat wil zoveel zeggen dat een boer zich aan de wet en regelgeving houdt en 'zorgzaam omgaat met de omgeving'.
Inspanningen die hier bovenuit gaan, kunnen dus onder groene diensten vallen. Groene diensten zijn vrijwillig en kunnen zowel betaald als onbetaald zijn. Onbetaald is bijvoorbeeld de vrijwillige nestbescherming die in vele gebieden plaatsvindt. Betaald is bijvoorbeeld het (gesubsidieerde) agrarisch natuurbeheer of een weekeindje op het platteland met overnachting, wandeling en picknick. In deel 3 van de PKB worden concrete voorstellen gedaan (over hoe en wat en de financiering; Ministerie van LNV, 2002), mits de ideeën ook gedragen worden door het nieuwe kabinet.

Gebiedscontracten

Sinds het verschijnen van het SGR2 heeft het werkveld zich erover gebogen wat wel en niet zou vallen onder groene diensten. En vooral ook hoe het georganiseerd en betaald zou moeten worden. De Raad voor het Landelijk gebied heeft er een advies aan gewijd. Opvallend is dat er veel gesproken wordt over waarden van het landelijk gebied die niet door 1 boer gerealiseerd worden. Het betreft waarden van landschappen waaraan velen bijdragen, zoals bijvoorbeeld het veenweidegebied met de koeien in de wei. Daarbij zou dan een 'gebiedscontract' passen waarin een groep boeren betaald wordt voor hun gezamenlijke inspanning. En degene die die betaling opbrengt is dan ook een bredere groep dan de overheid. Daarin zou marktwerking moeten ontstaan, iedereen die er belang bij heeft draagt bij, men ziet zelfs concurrentiewerking tussen verschillende gebieden. Er zijn op een aantal plaatsen gebiedscontracten in ontwikkeling, waarin een veelheid aan partijen een veelheid aan belangen en doelen regelt.

Het zal de overgang zijn van subsidie aan een individu naar een contract tussen overheden en derden (met de provincie in een sleutelrol) en een groep grondeigenaren. Dit past nog niet in de opzet van de Europese subsidieregelingen die op het individu gericht zijn. Het is de moeite waard te onderzoeken of deze verandering van vorm (groene diensten ten opzichte van programma beheer) het doel van een vitaal en gedifferentieerd platteland dichterbij zal brengen. Het sluit in ieder geval beter aan bij de boer als groen ondernemer (RLG, 2002; Landwerk,2002).